

TANULMÁNYOK

Kaposi Márton

BENEDETTO CROCE ÉS LUDWIG WITTGENSTEIN A FILOZÓFIA MEGVÁLTOZOTT PROFILJÁRÓL

A klasszikus német filozófia megteremtői – egészében véve – elméletileg nagyon magas szintű és részleteiben is gazdag filozófiát dolgoztak ki, amelyet nem minden ok nélkül lehetett úgy értékelni, hogy az a szellem addigi önfejlődésének tökéletes summázata, amit már aligha lehet felülmúlni. A mindenség általánosított eszmei képe és megismerésének módjai mellett (ontológia és gnoszeológia) a szélesebb értelemben felfogott filozófia különös területeit bemutató, hagyományos diszciplínák mindegyikét is magas szinten kidolgozták: a természetfilozófiától a társadalom- és jogfilozófián át a tudomány- és vallásfilozófiáig, a logikától a retorikán át a hermeneutikáig. Az általános alapok és széles keretek inkább biztonságos alapnak és fogódzónak mutatkoztak, mintsem visszafogó erőnek és korlátnak, noha ezt a felfogást – szellemi önelvűségéhez való ragaszkodása és teleologikus fejlődésperspektívája – eléggé arra determinálta, hogy a nagy mértékben megváltozott „társadalmi világállapot” -ban egyre kevésbé lehessen megbízható eszmei alapja az élet nagy kérdéseiben eligazító elvi útmutatásoknak.

I. A KLASSZIKUS NÉMET FILOZÓFIA FOLYTATÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI

A következő nemzedék filozófia autonómiájához ragaszkodó gondolkodói már valamelyik kiváló szintézis-teremtő elméletének tökéletesítő folytatását kezdték alaposabban kidolgozni, és ennek eredményeként különböző *neo-filozófiák* jöttek létre (neohegelianizmus, neokantianizmus, neotomizmus), aminek elvi megfontolását jól kifejezi a neokantiánus Windelband aforisztikus mondása: „Kantot megérteni annyi, mint túlmenni rajta” (Windelband, 1911, 6.). De még az újszerűségüket jobban hangsúlyozó, eredetibb filozófiák is – mint a neopozitivizmus és a pragmatizmus – bizonyos előzmények folytatóiként léptek fel, mint arra William James főművének – mintegy a főcímet (*Pragmatizmus*) magyarázó – alcíme utal szellemesen: „Új filozófia régi gondolkodásmód számára”. Az ilyen típusú filozófiákban tulajdonképpen a *progresszió* igénye jutott kifejezésre, és ezen belül elsősorban az, hogy a továbblépést a hagyomány saját, belső lehetőségeinek kibontásával lehet előmozdítani, amihez az újabban kifejlődött szaktudományok (a modern pszichológia, matematika és logika) eredményeit érdemes, főleg módszerbeli segítségként bevonni. Ez utóbbi elgondolást főleg azok a filozófiák érvényesítették, amelyek a hagyományból a filozófia *világ- és életszemléletet* nyújtó szerepére helyezték a hangsúlyt, amiért ezeket „*életfilozófiák*” -nak (*Lebensphilosophie*) vagy „*épületes filozófiák*” -nak (*edifying philosophy*) nevezték. A „tudományfilozófiai” profilúak az elméleti tételeikbe is jobban beépítették a korszerű tudományok eredményeit, amivel közvetlenül a tudás *racionalizálását*, közvetetten pedig a társadalom *tudományos-technikai* fejlődését igyekeztek elősegíteni (fenomenológia, neopozitivizmus). A részbeni átfedések mellett a valamivel később kibontakozott *analitikus filozófia* törekedett leginkább arra, hogy a

filozófia profilját (témáját, tartalmát, módszerét) úgy változtassa meg, hogy kiszűrje álproblémáit, megszabadítsa zavaros módszereitől és megtévesztő szerepmozzanataitól, s hogy egyben minél többek számára érthető és eligazító legyen.

II. A HAGYOMÁNYÓRZÉS ÉS MODERNIZÁLÁS KÉT MARKÁNS KÉPVISELŐJE

A filozófia tudatos kritikájára és programszerű átalakítására leghatározottabban törekvő analitikus filozófiát átfogó módon elsőként Ludwig Wittgenstein (1889–1951) vázolta fel (miközben más, övével rokon koncepciók bizonyos problémáit is érintette), ezért a filozófia korszerűsítését nagyrészt a Hegel bírálatán keresztül elkezdő Benedetto Croce (1866–1952) törekvését Wittgenstein modernizáló javaslataival érdemes egybevetni, hiszen Wittgenstein nagyon markáns közvetlen elődökre is támaszkodott (Frege, Russell, Moore). A két meglehetősen ellentétes gondolkodó (akiket éppen ezért érdemes szembevetni) kritikusi szándéka bizonyos vonalaiban *meg is egyezik* egymással: ilyen a filozófia *modernizálásán* belül a racionalitás *defetiszizálása* és elméleti mivoltától elvárható mértékű *pragmatizálása*. Vagyis: *maradjon* filozófia, de alakuljon másféle, *valóságűbb és életközelibb* filozófiává! Azonban ez a két gondolkodó az átalakítást, az alapvető korszerűsítést – konkrétan megvalósító tevékenységük során – nagyon különféle eredmény felé terelte; és végül olyan *ellentétes* koncepciókat dolgoztak ki, amelyek összehasonlítása elsősorban *kontraszt* jellegük miatt tanulságos, azonban egyrészt mégis fennálló egyezéseikkel erősítik egymást, másrészt bizonyos különbségeik közül néhányat érdemes elfogadni, hiszen azok akár ki is egészíthetik egymást. A két álláspont egybevetése már azért is ígér bizonyos pozitív hozadékokat, mert a két filozófus törekvése kronológiailag nagyrészt párhuzamosan, szinte ugyanabban a szellemi milióban és nagyrészt ugyanazokra a problémákra reagálva bontakozott ki, és pályájuk több fejlődési szakaszán át valósult meg, tehát volt lehetőségük megoldásaikat pontosítani. – Hasonló egybevetést végzett Alfredo Parente, amikor Croce és a pragmatisták aktivitás-fogalmát szembevetette (Parente, 1971, 121–137).

Az idősebb Croce jóval előbb vetette fel a nagyrészt közös problémákat, azonban a két szerző nem ismerte egymás munkásságát, noha abban az időben több gondolkodót foglalkoztatott ez a témakör, és többen együttműködve vagy polemizálva keresték a megoldást. A nagy általános kérdés mindkettő számára az volt: Milyen *igazságokat* képes megfogalmazni a filozófia, milyen *értékeket* tud felmutatni, és azok hogyan *hasznosulhatnak* a társadalom életének mind szélesebb területén?

A filozófia ismerettartalmának hitelessége elsősorban és átfogó módon *tárgyának* kijelölését illetően merült fel Crocénál és Wittgensteinnél is; vagyis: mit vizsgál a filozófia sajátosan („végső soron”), és miről tesz bizonyos továbbgondolások (következtetések) eredményeként végül – mintegy *legszelebb* tárgyáról – bizonyítható megállapításokat, illetve azt milyen *logikai* apparátussal és milyen *nyelvi* formák segítségével fejezi ki és kommunikálja. Milyen az a kiindulópontként kiválasztott *egyes* és melyik az a kitüntetett *általános*, amely ezeknek az egyeseknek közös lényegét és változatos megjelenésformáit valahogyan megmutatkozó elrendezettségükben az ember számára – a lehető legtisztább objektivitással – érthetően be tudja mutatni.

Mindkét gondolkodó – a felülvizsgálandó téma profiljához igazodva – abból indult ki, hogy az ilyen egyes *relative zárt* és *önálló* egység (amely belsőleg tagolt és külsőleg

másokhoz kapcsolódik valahogyan), illetve ezek kiválasztásában és értelmezésében – mint azt a széles értelemben vett eszmetörténetek tanúsítják – szerepet kapnak a megismerő ember antropológiai sajátosságai és társadalmi meghatározottságai, ezek specifikálják a közvetlen ismeretanyagot a további ismeretszerzés vagy más tevékenység célkitűzései szerint. A filozófusok általában az *egyetemes*, tovább már nem tágítható (vagy tágítani nem érdemes) széleskörűségnél állanak meg, ami a szerintük létező (bár inkább csak ismert) mindenségre terjed ki, azt fogja át, amit legtöbbször a mindennapi nyelvhasználatban is szokásos *világ* (*die Welt*, *il mondo*) szóval jelölnek. Az ilyen megfontolások alapján kiemelten kezelt létezők legáltalánosabb törvényszerűségeit igyekeznek mindenekelőtt feltárni, bizonyos struktúra- és mozgástörvényeket; a törvények egyetemessége mellett hangsúlyozva azok nagyfokú állandóságát is. A filozófia világ felé fordulásának ezt a módját – közvetlenül vagy közvetve, különféle módokon – minden filozófus érvényesíti, noha néhányuk csak szűkebb körre lokalizálja vizsgálatait, illetve eredményeinek pontos kifejezhetőségével foglalkozik elsősorban.

Hosszú időn át kikristályosodott hagyományok kizárására és átfogalmazására vállalkoztak az analitikus kritikusok, de azt nem vonták kétségbe, hogy *kiindulópont* nélkül, *általánosítás* nélkül, *igazságérték* nélkül és *hasznosítási szempont* nélkül nem sok értelme lenne filozófiát művelni. Azonban céljaik hasonlósága mellett nagyon eltérő módszerrel és tudásanyaggal igyekeztek vállalkozásukat megoldani.

1. Croce filozófiai valóságlátása, mindenségképe és történetfelfogása

Croce – alapos felkészülés után – a XX. század első két évtizedében egy olyan filozófiai rendszert dolgozott ki, amelynek tetralogikus kereteit stabilnak, de ismerettartalmát változónak, megújítandónak tartotta (Gembillo, 1984). Ezen belül igyekezett megmutatni a filozófiának azt a *sajátos* szerepét, hogy a változó világot és az új igényeket támasztó társadalmat lássa el egyetemes (de nem üres és spekulatív) *elméleti* ismeretekkel, aminek folytatásaként (a szaktudományokra és mindennapi tudásra is építve) nyújtson megfelelő elméleti segítséget a *gyakorlat* minél eredményesebb támogatásához.

a) A filozófia elméleti profilváltásának szükségessége

A már koncepciózusan gondolkodó Croce az *intuíciónál* [*intuizione*] mint alapvető *ismeretformából* [*forma del conoscere*] kiindulva, annak jól felismerhető egyediségét szem előtt tartva jelöli meg annak jelöleteként (referens) a valóság valamilyen *relative önálló részét*, létezőjét (*ens, ente*), amelyet alapvetően érzékelésünk jelenít meg *sajátos egységként* számunkra, *képzet* formájában, bizonyos minőségeit lényege felől is bemutató jelenséggént (*phenomenon*). Kiindulópontnak azért alkalmas, mert *sui generis* emberi, hiszen az egyén többnyire spontán, természetes, mindennapi *szemlélettel* kezd közelíteni a valósághoz, a világ közvetlenül feltáruló és elsődleges látásmódjában is jól felfogható tagoltságához, amit szélesebb körre kiterjesztve a világ „ritmizáltságát” [*ritmizzazione*] mutatja meg számára. Ilyen értelemben tekinti Croce – tudatosabban létrehozva és összetett változataiban is – *alapismeretnek* az intuíciót, mert az az egyedi létezők felől szemlélve ad *alapvetően empirikus* képet a valóság jól elkülönült (de nem izolált) részéről, amelynek egyediségét kiemelő képe a sokoldalúságát is magában foglalja (olykor nagyon rejtetten), és tárgyának létezése állítható a *gondolat* segítségével: vagyis az, hogy a létező valóban ilyenként létezik, helyezkedik el a világban, mint egy „individuum omnimode determinatum” (Croce, 1965, 31). Azonban a sokféleség szerves egységét mutató intuitív kép nem

felbonthatatlan a gondolkodás számára, és az kiemeli az intuíciók bizonyos halmazából az általános és közös jegyeket, amelyeket az értelem *fogalommá* egyesít. A *fogalom* [*concetto*] az ismeret másik *alapformája*, amely a létezők („dolgok”) lényege mellett külső viszonyit, összetartozásukat is megmutatja. Az intuíciók szerinti „ritmizáltságot” a fogalmak szerinti „szisztematizáltság” egészíti ki a világ tagoltságának bemutatásában (Croce, 1920, 176–177; Croce, 1937, 183–184). *Filozófiai* világképet az intuíciókból elvont, megfelelő fogalmak segítségével lehet kialakítani, hiszen a fogalmak révén értjük meg igazán az intuíciókat is, és az egyetemességet valóban kifejező *tiszta fogalommal* [*concetto puro*] mutatható be a *világ mint egész* (Croce, 1920, 99). Az intuíció képszerűsége a világ minőségeit és változatosságát, a fogalom a létezők rendszerszerű összetartozását és kölcsönhatásos változásait segít a maguk megnyilvánulásaiban és bizonyos lényegi egyezéseiben feltárni, illetve a dialektikus gondolkodás számára *konkrét ismeretként* megragadva megérteni.

Azonban az ember nem csupán elméleti szükségleteinek kielégítése végett szerez ismereteket, hanem a *gyakorlat* [*pratica*] sikeres irányítása céljából is. Az emberiség gondolkodásának története úgy alakult, hogy nemcsak tiszta ismeretformákat szerzett, hanem ezek összekapcsolódtak a kevésbé általános és kevert ismeretekkel, és kellő megkülönböztetésük mellőzése – az eléggé nem hangsúlyozható *eredményesség* mellett – nem kis zavart is okozott a gyakorlat megértése és hatékony támogatása terén. Croce éppen azért különbözteti meg a *tiszta intuíciót* az érzékeléssel nyert egyéb empirikus formáktól és főleg a *tiszta fogalmat* az *álfogalmaktól* [*pseudocconcetti, finzioni concettuali*], mert ez utóbbiak könnyen eltorzítják a filozófia *elméleti* jellegét, illetve leszűkítik és rossz irányba terelhetik alapvetően új ismereteket szerző feladatát, továbbá azt a különleges szerepét is, hogy a *gyakorlat* elvi eligazítója lehessen. Az álfogalom az ő koncepciójában *nem* hamis vagy téves ismeretet kifejező forma, hanem *partikuláris* és *nem szervesen egységes* gondolati kép. A felmerülő *problémákat* nem az álfogalmak okozzák lényegükönél fogva, hanem – mint a tiszta fogalmak esetében is – rossz kidolgozásuk vagy helytelen használatuk. A *tiszta fogalom*, az álfogalmaktól eltérően, *egyetemes* [*universale*], nem szűkebb körű; képzetet túli [*ultrarappresentativo*], vagyis nem tartalmaz *empirikus* elemeket a maga elvontságán belül; minden releváns képzetet átfogó [*onnirappresentativo*], tehát nem mellőz bizonyos jelenségköröket s ezáltal nem hagy ki bizonyos lényegmozzanatokot az általánosításból, sőt képes újakat akceptálni. Lényegében egyezik a *dictum de omni vel de nullo* Arisztotelész által megfogalmazott és a középkorban népszerű elvével (Arisztotelész, 1981, 191; Prant, I 1955, 266, 699). A tiszta fogalom ugyanakkor – ultrareprezentatív volta ellenére – kifejezhető, *expresszív*, vagyis *nem* rejtélyes vagy misztikus általánosság, hanem reális információt nyújt. Továbbá a tiszta fogalom *univerzális*, nem szűkebb körű, sőt univerzalitása transzcendálható (*túlléphető*, de nem valamilyen misztikus szférába), nem lezártan adott körű képzetek lényegének kvintesszenciája, omnireprezentatív volta lépést tarthat a világ változásaival, ami révén tartalma gazdagabb lesz, mint *sui generis* filozófiai ismeret. A tiszta fogalomra különösen érvényes, hogy „[e]gyik fogalom sem létezhet másként, mint hogy elgondolják és szavakba foglalják, vagyis, hogy meghatározzák; és ha a definíciók változnak, a fogalom is változik. Természetesen ezek a fogalmak változásai, vagyis különös oldalai felől megnyilatkozó azonosságai, a fogalom életmozzanatai, és nem empirikus megjelenési formái. Azonban a fogalom nem létezik a maga életén kívül, és mindegyik elgondolása ennek az életnek egy fázisa, nem pedig egy magasabb rendű meghatározás.” (Croce, 1920, 135). A tiszta fogalom továbbra is omnireprezentatív marad, gazdagabb tartalmával is *konkrét*, mert amit univerzalitása valóban kifejez, az

a tényleges létezők *egyediségének* sokaságában van adva, ilyen alapon a tiszta fogalom transzcendens és egyben immanens: „a fogalom – ha nem volna benne magukban a képzetekben – nem lenne sehol sem, egy *másik* világban lenne, amely nem gondolható el, és ezért nincs is” (Croce, 1987d, 346). (Croce, *per definitionem* is igyekszik kizárni a misztikumot és a merő képzelgést a filozófia ismeretanyagából.) Az univerzalitás és a konkrétság teszi *sui generis* filozófiaivá a gyakran *kategóriának* nevezett tiszta fogalmat és az általa kifejezett ismeretet. Az egyetemesség felismerése változik az ismeretszerzés során; például így terjesztették ki az akarat kategóriáját, amikor felismerték a cselekvéssel való azonosságát, attól nem külön megnyilvánulását.

Az *álfogalmak* tulajdonképpen az említett vonatkozásokban különböznek a tiszta fogalomtól (a filozófia sajátos elméleti minőségétől), hiszen nem felelnek meg az említett fő kritériumoknak. Az álfogalmak egyik fajtája az *empirikus* fogalom (például a ház fogalma), amely képzetszerűségével kifejező igazán, azonban túlzottan konkrét és expresszív; a másik fajta az *absztrakt* fogalom (ilyen a háromszög fogalma), amely nem jelzi valóságbeli denotatívumai megjelenési formáinak változatosságát, főként a konkrétsága hiányzik. A tiszta fogalom (például a mozgás, a minőség, a szépség, a szabadság kategóriája) elkerüli az egyetemesség nélküli konkrétság és a konkrétság nélküli egyetemesség „hibáját”, tehát tartalmilag nem üres, és nem is korlátozott. Olyan maximálisan széles körű ismeretet ad, amely minden vonatkozó létezőre érvényes, nincs merőben fiktív eleme. Ha következetesen alkalmazzák, elméletileg nem tartalmaz fantazmagóriákat, nem vezeti félre a gyakorlatot, mert csak a *valóban létezőkről* állít igazat. Csak olyan magán- és magáértvalóságot fejez ki, amely valóban fennáll.

A tiszta fogalmak kiemelten fontos informativitása mellett egyéb *sajátos értékükre* is felhívja a figyelmet Croce. Az expresszív jelleg teszi leginkább nyilvánvalóvá *igazságértéküket*, de emellett közvetettebben *más értékük* is megmutatkozik. A transzcendentalitás és a konkrétság főként a *dinamikusságukat*, továbbá az *ismeretszerzés kiterjesztésén* túlmenően a *gyakorlatot inspiráló* voltukat is magával hozza. „Valóban, – összegzi Croce – a fogalomnak a szellemiség a sajátossága és nem a mechanikusság, mert a valóság szellemi és nem mechanikus; emiatt utasítandó vissza a logika mindenfajta mechanikus és asszociációs elmélete, amint az esztétika, az ökonomika és az etika hasonló tanításait is vissza kell utasítani. [...] Hasonlóképpen jellemzi a fogalmat a hasznosság, mert ha a szellem elméleti formája különbözik is a gyakorlatitól, nem kevésbé igaz – a szellem egységének törvénye alapján –, hogy a gondolkodás akarati aktus is egyben, és mint minden egyéb akarati aktus, teleologikus és nem teleológiaellenes; hasznos, nem pedig haszontalan. S végül jellemzi a fogalmat a moralitás, mivel a fogalom hasznossága nem csupán egyedi, de feloldódik a szellem morális aktivitásában oly módon, hogy a gondolkodás, vagyis az igaznak a keresése és a követése egyben hozzájárul az ember és az egész világ előrehaladásához és felemelkedéséhez.” (Croce, 1987d, 350–351). A *kellően letisztult* filozófia tehát minden elvontsága és általánossága ellenére nem üres és önmagába zárt spekulativitás. A saját filozófiájában megkülönböztetett négy alapérték mellett (szép, igaz, hasznos, jó) Croce más szempontú értékeket is figyelembe vesz, noha inkább csak hallgatólagosan; ilyen az *önérték* és az *eszközérték*, amelyeket expressis verbis nem definiál, de alkalmazza az elmélet és gyakorlat kölcsönhatásának értelmezésekor. Az álfogalmak tárgyalása során a saját alapértékeik közül a *hasznosságukat* emeli ki, a szerepüket illetően pedig az *eszközértéküket* veszi figyelembe.

Croce ezzel a terminológiával olyan különbséget próbál kifejezni, mint a hagyományos filozófiában az *ideák* vagy *univerzálék*, illetve a *logikai fogalmak* között tettek (Croce, 1920, 24). Az intuíciónaként felfogott képzetek igazságát kutatva *gondolatilag* közelít hozzájuk az ember, fogalmat kapcsol hozzájuk, ezzel logikai ítéletet alkot: a képzet az alany, a fogalom az állítmány. Az így alkotott *észlelési* (vagy *emlékezési* vagy *történeti*) ítélet, vagyis az *egyedi ítélet* [*giudizio individuale*] ad *valójában új* ismeretet, a valóságnak megfelelő tudást. Olyan szintetikus ítélet, amely egy normális megismerési folyamat csúcsa: „A homályos érzékiség, amely már világos szemléletté [*intuizione*] vált, majd az egyetemesnek gondolatává alakult, az egyedi ítéletben logikai formát kap, és immár a ténynek vagy történésnek, azaz a tényleges valóságnak az ismerete. Az egyedi ítélet teljességgel fedi a valóságot.” (Croce, 1987d, 381). Az ítélet állítmánya valamely tiszta fogalom, amely az *intuíciónak* szempontjából *egyedi ítélet* (ultrareprezentatív) és a valóság képe szempontjából *definiáló ítélet* [*giudizio definitorio*] (omnireprezentatív); valójában „definitórikus és egyben egyedi ítélet, a priori logikai szintézis” (Croce, 1987d, 385). Ezért alkalmas a változásban levő világ egészének sajátosan filozófiai bemutatására. A tiszta fogalom „a logicitás a maga egyetemesiségében és szigorában” (Croce, 1987d, 343); tovább már nem általánosítható és absztrahálható univerzalitás, amit – mint Edmund Husserl is tette – az *ideához* lehet hasonlítani, illetve ebből a szempontból Paul Natorp *határfogalomnak* [*Gränzbegriff*] nevezett (Natorp, 1921, 220–221). Croce az Arisztotelész által megalapozott, hagyományos logika és a vele összhangban álló tudományfelfogás alapján alakította ki a maga koncepcióját, nem ismerte a modern logika szélesebb horizontot nyitó eredményeit, vagyis csak a predikatív ítéletekre támaszkodott, nem számolt a relációs ítéletekkel és a logikai antinómiákkal (Carnap, 1972, 199–210). Ugyanakkor a tiszta fogalomról alkotott felfogása révén megközelítette a modern logikának azt a felismerését, hogy a matematika a széles értelemben vett logikának van alárendelve. – Aligha változott a modern logikáról 1911-ben vallott véleménye, amit a hagyományos és modern logika összeegyeztethetőségéről mondott: „azt, amit, mint ebben az esetben is, Németországban *harmóniának* neveznek, az Olaszországban inkább a *hangzavar* nevet kapta” (Croce, 1960a, 350).

Croce a saját filozófiájában kidolgozott *tiszta gondolatiságot* (*concetto puro*) és *tiszta szemléletiséget* (*intuizione pura*) azért tarja fontosnak, mert a sok tényező által, spontánul és tudatosan formált tudásanyagoknak olyan biztos, minimális alapját (*gondolatilag redukálható magját*) keresi, amelyet több gondolkodó (relatív) *dezanropomorfizált* ismereteknek nevez, illetve – a gyakorlatban – az *optimálisabb* antropomorfizálás, egy *humanizáló reanropomorfizálás* számára szeretne segítségükkel utat mutatni. A két *alapvető* ismeretforma – a *tiszta intuíciónak* és a *tiszta fogalom* – mellett létrejött formákon kívül létező ismeretforma-változatokat éppen azért jellemzi Croce, hogy megmutassa, azok milyen *másként* szerzett *másféle* tudás megszerzésére alkalmasak, és milyen kölcsönhatásba léphetnek a filozófiai kategóriákkal, aminek eredményeként az *emberi élet* számára szükséges tudás sokféle *kombinációt* hozhatják létre. Azonban a különféle teljességű és formájú ismeretek iránti fő tartalmi követelmény az, hogy *igaz* legyen, amit elsősorban úgy lehet elérni, hogy csak a létezőket, a *valóban adottat* kutatja: nem vesz át és nem kreál imaginárius tényeket. A filozófia alapfogalmainak tisztasága, egyféle „*clara et distincta*” jellege, Croce szerint, nem a filozófiai tanok disztinvált spekulativitását van hivatva szolgálni, hanem azt a pontosság-igényt fejezi ki, ami a jellegzetesen gondolati elemzés eredményességéhez szükséges az életben szerzett nagyon vegyes ismeretek eszmei

átvilágítása és lényegének, illetve szerepének kiemelése során. Ezért idézhette egyetértően Leibniz megjegyzését a filozófia gyakorlatot támogató szerepéről: „A filozófia azzal szolgálja a gyakorlatot, hogy filozófia marad, sőt filozófiaként igyekszik tökéletesebbé válni, mert a tudomány, (mint azt Leibniz nagyon jól mondotta), *mennél gondolatibb, annál gyakorlatibb.*” (Croce, 1926, 19). Filozófiai elméletének kifejtése és különösen *módszere* használhatóságának bemutatása során Croce nagy gondot fordít arra, hogy megkülönböztesse az intuíció alapváltozatait (*esztétikai, történeti*), a fogalmak fajtáit (*tiszta fogalom, álfogalmak*), a tudás *alapformáit* és *vegyes formáit*, a *filozófiai* és *nem filozófiai* ismereteket, mert ezek különböző területeken, *eltérő* közvetettséggel és szereppel működnek közre a tevékenységeiket folytató emberek megfelelő *ismeretekkel* való ellátásában. De ugyanúgy érdekelte az is, hogy a valódi filozófia nagyon elvont tételei hogyan működtethetők a világ *magyarozatán* kívül az *emberi élet és nagy ügyeinek* minél értelmesebb *intézésében*. Croce már pályája kezdetén foglalkozta az a – tulajdonképpen hagyományos (Arisztotelész által is kiemelt, de a középkorban szintén számon tartott) – probléma, hogyan lehet a tudást a *gyakorlati élet* szolgálatába állítani, illetve közvetlenül is boldogító szerepének hatását az élet minél több területére kiterjeszteni. Nagyon jól kifejezi ezt *filozófiai* rendszerének *első szintű* tagoltsága: *elmélet – gyakorlat* (az utóbbiban az önálló *ökonómika*), valamint *történelemfelfogásának az aktivitást és az akkumulációt, majd a vitalitást* hangsúlyzó tételei.* A gyakorlat és következményei szempontjából szerinte a döntő az, hogy a meghatározó szerepű *akarát* mennyire és hogyan érvényesül.

* A magyar olvasók számára fontos figyelmeztetés: a gyakorlat két formája közül (*ökonómika, etika*) az eddigi *magyar fordítások az economica* (a *gazdaságosság elmélete*) terminust *tévesen adták vissza, amikor közgazdasági fogalomként gazdaságtannak fordították*. A gazdaságtan Crocénál *economia*, és a kettő összetéveszthetőségre ő is figyelmeztetett (*Filosofia della pratica. Economica ed etica*, [part. II, sez. I, cap. 5.], (8. ed.), Bari, Laterza, 1963, 249–260). A továbbiakban a másoktól átvett idézetekben a helytelenül használt *gazdaságtant* kicseréltem a helyes *ökonómikára*.

Alapos filozófiatörténeti ismereteinek tanulságai és a hosszú élete során átélt, nagy világtörténelmi változások (háborúk, diktatúrák, radikális kulturális átalakulások) tudatosították benne annak szükségességét, hogy az értelmes emberi lénynek racionálisabban kellene formálnia a társadalmi történéseket, amelyeknek egyszerre *szerezője, szereplője és nézője* (amit ugyan Kierkegaard Istenről mondott, de hallgatólagosan Croce is vallott, inkább az emberre vonatkoztatva), (Kierkegaard, 1957, 147–148); gondosabban kellene *feltárnia* nehézségeit, és tudatosabban *irányítania* cselekedeteit. A helyzetelemzésekben és célkitűzésekben Croce (részben George E. Moorhoz hasonlóan) nagy szerepet tulajdonított a *racionalitás* különböző szintjeinek, így a *mindennapi életben* érvényesülő józan észnek is. Szerinte az emberi életvezetésben a filozófiának azért lehet kiemelt szerepe, mert e téren széles körű – részben közvetetten felhasználható – megbízható *ismeretanyaga* segítheti, valamint bizonyos – részben *módszerbeli* – jellemzői kínálhatnak előnyös *gondolkodási stratégiát*; ilyen a kételkedés, a problematizálás és korrigálás, az absztrahálás és rekonkretizálás, a dolgok totalitás szerinti szemlélete, a létezők ellentmondásosságának akceptálása, az embert illetően pedig a széles értelemben vett „*homo mensura*” *érték*-elve. Különösen a klasszikus német filozófia meghaladásának igénye és a neokantianizmus szintén kritizált értékelmélete segített – sok közvetítő

révén – Crocénak aktualizálnia azt az elgondolását, hogy a filozófiát *modernizálni* kellene és jobban az *emberi élet* szolgálatába állítani.

Amikor a *terápiás analízis* – spontánul Crocében is formálódó – koncepciója kezdett kibontakozni, a filozófia két és félezer éves történetében már sok olyan megállapítás halmozódott fel, amely a *problémakutatás* előtérbe állítására hívta fel a figyelmet. A Hegellel behatóan foglalkozni kezdő Croce felismerte (és ez pályája során egyre határozottabbá vált), hogy a különböző filozófiák alapvető jellegzetességeit nagyrészt az adja, hogy *más-más* témákról tudnak érdemben *újat* mondani, és *különféle* problémák *megoldására* alkalmasak elsősorban, tehát az emberiség rendelkezésére álló hatalmas *tudásanyag* és eredményesnek bizonyult *gondolkodási stratégia* támogatásával lehet irányt mutatni és segítséget nyújtani a társadalmi élet súlyos nehézségein túllépni akaró embereknek. A filozófia fejlődőképességét hangsúlyozó Hegel koncepciójából 1906-ban még a sokféleség előnyéből következő *akkumulációt* és *komplementaritást* emelte ki Croce; a filozófiának az „általános világállapot” változásaira történő *reagálását* csak később, már jól megalapozott és *pontosított* történelemfilozófiájában (annak kiegészítéseivel együtt) később (1916) mutatta be.

Vagyis Croce előbb azt hangsúlyozta, hogy a filozófia megújításához a *hagyomány* minden *releváns* elemét (hiszen vannak ilyenek) fel kell használni: „Én *hegeliánus* vagyok, s hiszem, hogy annak kell lenni; de nem ugyanabban az értelemben, ahogyan bárki az, akinek korunkban filozófiai észjárása és kultúrája van, és ugyanakkor *eleainak, héraikleitának, szókratikusnak, platonikusnak, arisztotelianusnak, sztoikusnak, szkeptikusnak, neoplatonikusnak, kereszténynek, buddhistának, karteziánusnak, spinozistának, leibniziánusnak, vicoistának, kantiánusnak* – és így tovább – érzi magát. Vagyis abban az értelemben, hogy egyetlen gondolkodó s a gondolkodás egyetlen történelmi mozgalma sem tűnhet le terméketlenül, anélkül, hogy hátrahagyná az igazságnak valamely elemét, amely tudatosan vagy sem, de részét alkotja az eleven és korszerű gondolkodásnak.” (Croce, 1987c, 224). Egy jóval későbbi tanulmányában (1945) arról tesz említést, hogy a filozófiák egymásra épülése miatt a gondolkodók talán nem is az „én” filozófiámról, hanem inkább a „mi” filozófiánkról beszélhetnének (Croce, 1987a, 91). A több művében is különösen kiemelt Hegel, Croce szerint, a filozófia korszerűsítéséhez az *ellentétek dialektikájának* tanával járult hozzá leginkább; a problémakutatás (*Logicában* tárgyalt) témáját illetően pedig különösen azzal, hogy felhívta a figyelmet a létezők *konkrét egyetemességére*, amit a filozófiának kell értelmeznie.

A *módszer* (megismerési stratégia) jellemzőit – az elmélet akkumulatív és komplementer jellegéhez hasonlóan – szerinte szintén a tiszta fogalmak sajátosságaiból lehet megérteni. A konkrét egyetemesség valóban *dialektikus* voltát azzal mutatta meg Croce, hogy megvilágította a tiszta fogalom *változásra*, az újabban megismert létezők s így kibővült omnireprezentatív és ezáltal gazdagabb ultrareprezentatív (képzeten túli) kifejezésére alkalmas voltát, vagyis, hogy képes a változó valóság lényege módosulásának nyomon követésére, mégpedig *omnireprezentatív* (minden képzetet átfogó) jellegével *életszerűnek, az élethez alkalmazkodónak* is maradni. A tiszta fogalom ilyen dialektikus történetisége lehetővé teszi, hogy a megismerés eszközeként alkalmazni lehessen az új ismeretek szerzésének különféle területein, a feladatoknak megfelelően hol inkább a jelenszerszerűség kiemelésével, hol inkább a lényegiség hangsúlyozásával megmutatva az újként kapott tudást. A *Logicában* a szűkebb értelemben felfogott filozófia felől jellemezve ezt írja Croce: „A tiszta fogalom elgondolása, vagyis a fogalomé, mint

olyané, az egyetemesé, amely valóban egyetemes, nem pedig pusztán általánosság vagy absztrakció – ez a filozófia; s a filozófiát csak *gondolkodásként* [*pensamento*], vagy *gondolatalkotásként* [*concepimento*], vagy tiszta fogalomként határozhatjuk meg. S mivel a tiszta fogalmat hol túlnyomóan meghatározásként, hol túlnyomóan egyedi ítéletként fejthetjük ki, ennek a megkettőződésnek a két tudásforma megkettőződése felel meg: a szorosán vett *filozófiáé* és a *történelemé*.” (Croce, 1987d, 401). Az egyedi ítéletek kifejezésével megmutatott konkrétság lényegében a nem sematikus, a nem pozitivisták társadalomtudományok művelésének módja. A szűkebb értelemben vett *historiográfia* példáján mutatja meg Croce, hogy a megfelelő tiszta fogalmak hogyan vannak benne a történelmi események valóságosságát is érzékeltető történetírói alkotásokban, vagyis miért uralják történetírás diskurzusát az individuális ítéletek. Az ilyen szöveg tartalmában nem csupán a valóságos tények kellően konkrét bemutatása van jelen, igaz voltak és összefüggésrendjük dokumentált és bizonyított eszmei képeként, hanem ennek értékelése is. Tulajdonképpen ilyen alapon lehet megkülönböztetni az igazi historiográfiai művet a krónikától. A gondolatalkotás (az arisztotelészi *elgondoló gondolat*) többtele tetőzi be a filozófia eszmei igazságát (Arisztotelész, 2002, 147–148, 322–323). A szorosabb értelemben vett filozófiának – csak didaktikai értelemben elkülöníthető – *történetfilozófiája* dolgozza ki azokat a fogalmakat, amelyekkel a komplex történéseket bemutatják és értékelésüket végzik. Az e téren is tiszta fogalmakkal dolgozó filozófia „szükségképpen nem lehet más, mint a *Történetírás módszertani mozzanata*: a történeti ítéletek konstitutív kategóriáinak, azaz a történelemértelmezés irányadó fogalmainak a tisztázása. S mivel a történetírás tartalma a szellem konkrét élete, és az élet a képzelet és a gondolkodás, a cselekvés és a moralitás élete (vagy más valamié, ha ki tud valaki gondolni mást), s formáinak ebben a változatosságában mégis egy, a tisztázás az Esztétika és a Logika, az Ökonómia és az Etika megkülönböztetéseiben mozog, és mindezek összekapcsolódnak a szellem Filozófiájában.” (Croce, 1987f, 580–581). Az ilyen módszerrel készült historiográfiai műben (akár helytörténeti, akár világtörténeti) az egyedi ítéletek garantálják a hitelességet, a tiszta értékfogalmak (szép, igaz, hasznos, jó) definiáló ítéletei pedig a jellemző teljességet. Az ilyen koncepció alapján működő történetírás képes megoldani a felmerült problémákat, vagy felismerni értelmetlenségüket, illetve – rossz esetben – hajlani felületes megoldásukra. Mert „ha egy filozófiai probléma túlságosan meddőnek bizonyul a történeti ítélet számára, akkor ez arról tanúskodik, hogy a kérdéses probléma haszontalan, rosszul van fölteve, és valójában nem létezik. Ha egy probléma megoldása, vagyis egy filozófiai tétel, ahelyett, hogy érthetőbbé tenné a történelmet, homályban hagyja vagy összezavarja, vagy átsiklik fölötte, elítéli és tagadja, akkor ez arról tanúskodik, hogy a kérdéses tétel és a filozófia, amelyhez kötődik, önkényes, még ha érdeklődésre tarthat is számot más tekintetben, mint az érzelem és a fantázia megvilágítása.” (Croce, 1987f, 581).

Arra is kitért Croce, hogy a problémamegoldást is magában foglaló kutatásokban milyen torzító szerephez jutnak a *filozófia* nem tudatosult problémái, illetve a vizsgált téma problémáinak fel nem ismerése vagy mellőzése. A *teologizáló filozófiáról és csökevényeiről* című tanulmányában (1918) arra hívta fel a figyelmet, hogy a filozófia ún. „*alapkérdésének*” (a lét és gondolkodás prioritásának) problematikája mennyire egyoldalúvá, teológiai jellegűvé teszi a filozófiát, hiszen egyrészt lemond a létezés reális voltánról igazolásáról (misztikus, fiktív létezés is elfogad valóságosként), másrészt a történéseket determináló tényezők bizonyos körét eleve lényegesebbként mondja ki (idealista vagy materialista apriorizmus). Az ebben is megmutatkozó merev metafizikusság mitikussá teszi a filozófiát, és boldogító végérvényességet ígér az

embereknek. A vallás fontosságának elismerése és minden tisztelete mellett hangsúlyozza Croce a filozófia másféle szellemisége révén teljesíthető, de a vallásótól *eltérő* feladatát: „Olyan szükséglet ez [a vallásé], amelytől nem szándékozunk megvonni a tiszteletet; s amelynek megvan és mindig meglesz a helye a szellem dialektikájának mozzanataként. Ám aki végérvényesen nem ismer más istenséget, mint magát az életet, az beéri azzal az egységgel, amelyet ez nyújt neki, a «nyugtalan» egységgel, az egységgel, amely teljesen egy a különféleséggel, és szíves örömet belenyugszik, hogy nem «nyugodhat el», mert tudja, hogy a megnyugvás – az Istenben való megnyugvás is – ellentétes az étellel.” (Croce, 1987b, 123). A filozófia racionalitását, dialektikusságát és demitologizálását a későbbiek során a *hamis* – elitista, rasszista és hasonló – *történetírási módok (false storie)* kritikájával összekapcsolva értelmezte Croce, illetve a filozófia problémaérzékenységének legfőbb inspirálójaként az *életelő (vitalità)* elementáris dinamikáját emelte ki (Olivier, 2022, 173–201).

b) A gyakorlat és a problémák szerepének fokozott előtérbe állítása

Croce gondolkodásmódjában mindig előtérben állt a szerves egység és az ellentéteesség megértésének szempontja, amit a történetiség elvével kapcsolt össze, ezért kapott kiemelt figyelmet a *létrejövő* egység, illetve a régi és az új közötti *különbség*, illetve annak különös átmeneti csomópontja, a *probléma*.

α) Az elmélet és a gyakorlat elválaszthatatlansága

Croce tetralógiájának harmadik kötete, *A gyakorlat filozófiája* mutatja a leghatározottabban, hogy ő a megújuló filozófia átfogó feladatának a problémák feltárását és megoldását tartja, mégpedig mind az elmélet, mind a gyakorlat szempontjából. A *Logikában* nyújtott rendszerezés szerint a tiszta fogalommal szembeállított álfogalmak úgy szerepelnek, mint a gyakorlat hatására és szolgálata végett kialakult ismeretformák: „Az álfogalmak közül a képzetesek vagy empirikusak vagy osztályozók alkotják az *empirikus tudomány*nak vagy *természettudomány*nak, illetve napjainkban gyakrabban egyszerűen *tudomány*nak nevezett tárgyalásmódot; az absztrakt, numeratív és mizuratív álfogalmak a *matematikai tudományok*at; ha pedig az utóbbi álfogalmakat az előbbieknél a segítségével az egyedi ítéletekre alkalmazzuk, akkor ez nem más, mint az úgynevezett *matematikai természettudomány*.” (Croce, 1987d, 401). A didaktikai okokból hangsúlyozottan *megkülönböztetett* kétfajta fogalom, illetve az osztályozó ítélet és a felsoroló ítélet természetesen *együtt* vesz részt a gyakorlatinak minősíthető tevékenységek végzésében, hiszen az elmélet és gyakorlat az életfolyamatok valóságában *elválaszthatatlan* egymástól, mind a szubjektum *antropológiai* adottságait, mind *tevékenységformáját*, mind annak *eredményét* tekintve. „Nem igaz – hangsúlyozza Croce az antropológiai kötöttségekről –, hogy vannak gyakorlati emberek és elméleti emberek; az elméleti ember maga is gyakorlati: él, akar, tevékenykedik, mint az összes többi ember, s az, akit gyakorlatinak nevezünk, maga is elméleti: szemlélődik, hisz, gondolkodik, olvas, ír, szereti a zenét és más művészeteket. A tiszta gyakorlati szellem termékeként számon tartott munka, kissé közelebről nézve, nagyon is bonyolultnak és elméleti elemekben gazdagnak bizonyul: van benne elmélkedés, okfejtés, történeti kutatás, eszmei kontempláció. Az a munka pedig, amelyet a tiszta művészeti vagy filozófiai szellem megnyilvánulásaként tartottak számon, egyúttal akaratú terméknek is mutatkozik, mert akarat nélkül semmit sem lehet létrehozni: a művész sem készül évekig csak főművére, a gondolkodó ember sem fejezi be rendszerét. Az austerlitz csata vajon nem volt gondolati munka is? És az Isteni Színháték nem volt akaratú

munka is?” (Croce, 1987e, 423–424). A gyakorlat lényegét meghatározó akarat *különböző fokú tudatossággal* érvényesülhet ugyan, és kibontakozását segíti annak a *rutinnak* szerephez juttatása, amit az emberiség történetileg belesűrített az álfogalmak anyagába, sőt bizonyos áttételek révén a *formájába* is. A megismerő tevékenység során felidézzük a megfelelő előzményeket, azokhoz igazodunk és azokból is táplálkozunk; s noha új tudást akarunk szerezni (többnyire a régi alapos korrigálása vagy cáfolata árán), felhasználjuk a réginek azokat a korlátozottságait, illetve elemeinek összeszerkesztési módját, amelyek az új létrehozásakor negatív vagy pozitív például szolgálnak. Mert a gyakorlatban szükség van az empirikus partikularitásra is meg az absztrakt általánosra is, aminek egy részét és éppen aktuális formáit jól lehet hasznosítani. „[A] megőrzésnek, amelyről most beszélünk – figyelmeztet Croce –, megvan a haszna, mert voltaképpen megkönnyíti, hogy visszaemlékezzünk a birtokolt ismeretekre, és amikor szükséges, visszaidézzük őket a kozmosznak vagy a látszólag tudattalannak és elfeledettnek a méhéből. E célból épülnek fel a fogalmi fikciók mint eszközök, amelyek lehetővé teszik, hogy egy név segítségével képzetek sokaságának fúvassunk ébresztőt és sorakozót, vagy legalább kellő pontossággal jelöljük meg a műveleti formát, amelynek révén képesek leszünk újra megtalálni és felidézni őket.” (Croce, 1987d, 340–341). Ezért segíthet az eszmei örökség minél teljesebb ismerete, ha az meg is kapja a tiszta fogalmakról szóló tudást arról, hogy ezek *nem foglalnak magukba* fiktív, misztikus információt, továbbá, hogy a gyakorlat szempontjából fontos *álfogalmak sem* tartalmazhatnak a maguk szempontjából – természetes partikularitásuk mellett – hamis ismeretet, valótlansággá torzított absztrakciót; csupán új elméleti (filozófiai) tudást nem adnak. A tiszta fogalmak *mintaadó precedens szerepe* az, hogy az álfogalmaktól is elvárja tartalmuk *sajátosan igaz és értékes* (ezért nem félrevezető) voltát. A már ismert és bevált *gyakorlati* fogalmak funkciója arra koncentrálódik, hogy a *releváns* terület *optimális változtatását* azzal segítse elő, hogy ebben a folyamatban *legmegfelelőbb információkat* vegyék igénybe (ezeknek „fúvasson ébresztőt”) és az ilyen fogalmakban összevont lényegét hordozó *jelenségfajtaikat* idézzék fel és egészítse ki újakkal a releváns fogalom tartalmának korszerűsítése, *aktualizálása* során (ilyeneknek „fúvasson sorakozót”). Az empirikus fogalmak és absztrakt fogalmak minőségre, struktúrára, mértékre és hasonlókra vonatkozó, meglévő és felülvizsgált információiból, valamint az ezeket kiegészítő, új ismeretekből szerveződhet új egységgé – az osztályozás, mérés stb. által – az a cél szerepű *új kép*, amely a gyakorlat eljárásai során helyes eredménnyé realizálódik. A módszert illetően az álfogalmak képzésének „műveleti formáit” kell igénybe venni az új feladathoz adaptálva. A gyakorlati tevékenység folyamatában *nem* jönnek létre új filozófiai ismeretek, hanem csak életszerű formát, *hasznos létformát* öltönek a másféle felhasznált fogalmak. De természetesen a tiszta fogalmakhoz való igazodás adhat megfelelő *elméleti* alapot a gyakorlat tudatos folytatásához; a gyakorlat fogalmai az így már értelmes akarat konkrét és célszerű érvényesítéséhez, újat és értékeset teremtő megvalósításához. A gyakorlati tevékenységet előmozdító akaratot megfelelő *elméleti* tudás *vezérli*, mind a helyes célkitűzésben, mind a sikeres megvalósításban, de ehhez a történelmi precedensek segítik; a speciálisan korlátozott tudásanyag és speciális elrendezettség (empirikus tudásanyag kívánt struktúrája) a *megfelelő korlátozottsággal* tudja elérni a célt, a gyakorlatban létrejött eredményt. Az elméleti tudás *igazságértéke* és a gyakorlati tudás *hasznosságértéke* egymást támogatva érvényesül, de nem azonos szinten ismétlődik, mert az elmélet történetisége és a tiszta fogalom transzcendenciája magasabbra emeli a megvalósulást, a gyakorlati tudás *partikularitása* pedig segít a

kívánt általánosság (speciális partikularitás) *keretei között* tartani az akarat célmegvalósító mozgását.

A filozófiai kategóriák és a tudományos áfogalmak egyeztetett használatának és a különböző tevékenységformák összekapcsolásának legnagyobb veszélyeire is figyelmeztet Croce: „Mínt hogy a természettudományok empirikus formákból vannak összerakva, (amelyek nem nyújtanak igazi ismereteket), nem szolgálnak *közvetlenül* a tevékenykedés számára, így a megvalósítás végett vissza kell térni azok sémáitól a tények egyedi helyzetének megismeréséhez, vagy ahogyan általában mondani szokták, félre kell tenni az absztrakciókat, és azt kell megnézni, *hogyan állnak adolgo* valójában és tulajdonképpen. A beteget gyógyítják, az egyes beteget, nem a betegséget; [...] nem elég az *orvosi tudásanyag*, a *klinikus szemére* van szükség. A mi felfogásunk szerint a természettudományok nem abban az értelemben gyakorlatiak, hogy más ismeretekhez képest határozottabban irányulnak a tevékenységre, hanem abban a másik értelemben, hogy ők maguk tevékenységek [azioní] és gyakorlatiak, mégpedig belsőleg és *konstitutívan*. És éppen azért mert tevékenységek, alapvetően nem a tevékenységre irányulnak, hanem arra, hogy a megismerő szellemet segítsék, és mint tevékenység – csak második fázisban és közvetett úton – a végső tevékenységet [a megismerő szellemét]. Más szavakkal kifejezve: világos, hogy ha azt a tevékenységet, amit a tudomány végez, ha egy általában vett tevékenységet nem fordítunk át másféle [megismerő] tevékenységgé, akkor nem lehet helyet biztosítani egy új [eredményes] tevékenységnek.” (Croce, 1920, 213–214). A probléma megoldásához – már itt jelzi Croce – nem lehet eljutni olyan újabb ismeretek bevonása nélkül, amelyet a gyakorlatból való kilépés nélkül lehet megszerezni, mint a tényt helyesen bemutató, dialektikusan *konkrét* tudást, azonban az elméleti tudást gyakorlativá kell specifikálni. Erre nem alkalmasak a tudomány áfogalmi és mechanisztikus eljárásai, hiszen az osztályozás és a mérés „semmiféle megismerési aktust nem végez”; ugyanis „[a]z intellektuális fikciók kialakítása tehát sem nem megismerési aktus, sem nem megismerés-ellenes, logikailag nem racionális, de nem is irracionális, hanem a maga módján, *gyakorlatilag* racionális.” (Croce, 1987d, 339–340) – A szaktudományok Croce által *mechanikusnak* nevezett módszerét Heidegger is kárhoztatta; ezért jelentette ki a rá jellemző túlzással: „A tudomány nem gondolkodik. [...] A tudománytól nem vezet híd a gondolkodáshoz, csak ugrás.” (Heidegger, 1994, 9–10).

Csakhogy a klinikus és főleg a terapeuta aligha tud gyógyító tevékenységet folytatni, ha elavult tankönyvekből tanulta meg az elméleti alapokat, és nem is gyanítja, hogy emiatt nem boldogul. Ezért foglalta össze Croce – a több munkájában szórványosan tett észrevételek mellett – a *Logica* III. részének öt fejezetében nyújtott részletes elemzés után még egy hatodikban külön, és tekintette át mélyebb összefüggéseik szerint, rendszerezte őket belső logikájuk alapján is. Azt emelte ki, hogy milyen ismeretformáknak milyen tudástartalmát *torzították el* vagy *csontkították meg*, vagy pedig hogyan tették őket *rossz helyre* a szellem egészét bemutató gondolkodás rendszerében. Mert ennek következményeiként álltak elő végül a maguk szélsőségeiben is megmutatkozó profilú *filozófiai attitűdök* (mint például a szkepticizmus és a miszticizmus) (Gembillo, 1984, 337–380).

A probléma *megoldása* – állapította meg több helyen Croce – végül is magának hibának a *kiküszöbölése*, ami a megoldás szempontjából nézve a tényleges igazság feltárása a *situáció helyes bemutatásának formájában*: olyan új (vagy korrigált) ismeretek szerzése és összegzése, amelyeknek az ismeretformái is *korrektek* és *adekvátak*. Az igazság megismerése, a *feltárás* felől nézve, úgy oldja meg a problémát,

hogy a kapott igazsággal konfrontálja az előző hamis ismeretet, és megmutatja annak problémát generáló voltát, konkrét hamisságát, ami miatt az új ismerettel fel kell cserélni. Vagyis: „A hibának – szokták mondani – *megvan a saját logikája*; bár helyesebben szólva azt kell mondani, hogy mint hiba nem tud összpontosulni az igazság segítségével hívása nélkül.” (Croce, 1920, 298.) Ez utóbbihoz alkalmazza Croce a saját filozófiai rendszerét, az ott kidolgozott tudásformákhoz mérve rendezi a problémákat *elvi* alapon gerjesztő *szerepek* [ufficio] cseréjét (például elméleti helyett gyakorlati feladat), *strukturális* helycseréket (például a tiszta fogalom megelőzi az intuíciót), és a *totalitás voluntarista kezelését* (például intuíció nélküli fogalom), valamint az ezekkel párosuló *ismeretelméleti magatartást* (például empirista és logicista gnoszeológia dualizmusa), végül pedig valamely filozófiát meghatározó *világnézeti attitűdöt* (például mitologizáló vagy vallásos filozófia). Az ilyenek megtévesztő homályát képes eloszlatni a feltárt igazság, amely – mint Croce többször utal rá – egyszerre mutatja meg a probléma *természetét* és *megoldását*. Hagyni kell a megismerő szellem eltávolított korlátok utáni kibontakozását (amelynek mélyen józan racionalitás működik); el kell végezni a tények lényeglátó elemzését (az individuális ítéletek segítségével), és az majd megrajzolja a problémát is megoldó igazságot. Vagyis a probléma feltárása és megoldása között nincs átmeneti üres hely vagy elméleti cezúra, a kettő egymást áthatva, az előzőt felváltva alakul új és igaz tudássá.

Legnagyobb hibának azt tartja Croce, hogy nem érvényesül (mert őt megelőzően nem dolgozták ki átfogóan) az ehhez szükséges kategóriák igénybevétele, és nem gondolkodnak a „különbségek dialektikájá” -nak szellemében az igazság kifejlődésének komplexitásáról. Eleve rosszul különböztetik meg a problémákban összefonódó elméleti és gyakorlati mozzanatot, ignorálják egymás nélkül nem létező nivoltukat és ugyanakkor eltérő szerepüket, ami legtöbbször a gyakorlati tevékenykedés nagyfokú autonómiájának félreértésében fogalmazódik meg, az álfogalmak következtlen használatában csúcsosodik ki, és végül a voluntarizmus egyoldalúságához és a pragmatizmus szélsőségeihez vezet. Ennek elméleti előkészítője a tiszta fogalom hiánya, többnyire a matematikai álfogalmakkal történő helyettesítése, valamint a tiszta intuíció nem ismerése miatt az empirikus álfogalmak partikuláris komplexitásának túlértékelése, ezek tiszta intuícióvá történő, erőltetett előléptetése. Így a problémáknak mind a gondolati vázát, mind a valóságba ágyazottságát igen nehéz felismerni. Az empirikus fogalmak tényanyagának korlátozottsága gátolja a megoldást segítő új tények feltárását. (Ezt a nehézséget kerülgette Wittgenstein is, főleg pályája kezdetén.)

A gyakorlatot is jól irányítani képes elmélet területén a *két alapvető ismeretforma* minőségének és funkciójának félreértése olyan többféle tartalmi akadályt is eredményez, amely nemcsak a problémák megoldását gátolja, hanem egy filozófiai koncepció egész arculatát eltorzítja. A tiszta intuíció *szimplifikálása* (még a történeti intuícióé is) egyszerű empirizmusba torkollik, ami átvezet az *empirikus fogalmak* világába, de igényesebb változata sem juthat tovább valamilyen *materialista filozófiánál*. Másrészt, ha a *tiszta intuícióba* beeróltetik az empirikus *fogalom* bizonyos jegyeit, egy látszólag *magasabb rendű* intuícióvá emelik, a tiszta fogaloménál is hatékonyabb megismerő-erőt tulajdonítanak neki, észfelettivé fokozzák. Ezzel az *esztéticizmusnak* olyan változata áll elő, amely a *miszticizmus* valamilyen filozófiájának nyit utat (amire példa Bergson intuícó-fogalma lehet). Viszont, ha a *tiszta fogalomba* erőltetik az intuíció nem reprezentatív jegyeit, ami eredetileg csak a fogalom különleges életszerűségét jelezni hivatott, akkor – a filozofizmus sajátos változataként – egy minden érdemlegest tartalmazni látszó

elmélet áll össze, amely vagy egy empirizmushoz húzó *mitologizmust* képvisel (mint Heidegger bizonyos antikizáló filozófiai írásai), vagy egy filozófiai fogalmakkal operáló miszticizmust (Jakob Böhme). Az előbbi – választott logikai szubjektumai miatt – nem tudhat hiteles ítéleteket alkotni; az utóbbi eleve egy transzcendens szférába menekül.

A világ *változatait* magyarázni törekvő elméleti megoldások *módszereit* is jellemzik a fentiekből adódó következtelenségek. A totalítások differenciált egységének elve helyett a gnoszeológiájukban *dualizmus* érvényesül: *materialista empirizmus*, amely leírást nyújt értelmezés helyett, az empirikus fogalmaknak ad nagyobb értéket a tiszta fogalmakkal szemben, és ezt egy racionalisztikus megoldással igyekszik ellensúlyozni a matematikai fogalmak bevonásával, ami az absztrakt természettudományok „kibékítő” egységében valósul meg. Ez, a megoldást igénylő ismeretek gazdagítása helyett, csupán az osztályozás és a mérés változatait hozza létre. Mindez egy olyan ontológiával áll összhangban, amely másféle dualizmusokat foglal magában, például a kettős szubsztancionalizmust, a kauzális és finális historicizmust és így tovább. Ezek részbeni továbbgondolása vezet el nagyon könnyen a *szepticismushoz*, vagy keres utat valamilyen spekulatív *filozofizmushoz*. Az univerzalizmus hajszolása, erőltetése az üres metafizikai rendszerek különféle változatait szüli. A helyes történetiség-értelmezés segíthetne ezen azzal, hogy a valóságos konkrétság feltárásával igaz ismeretekhez jussanak, megfelelő különbséget tegyenek a természet és a társadalom alapvető változásai között, ne mossák össze az objektív változásokat a róluk szóló tudásunk megváltozásaival, ami egyben megmutatná az egységes természetfilozófia lehetetlenségét is, illetve segítene belátni a *problémák* létezésének *sajátos* történetiségét is. Az ilyen korlátozottságok felszámolása segítene felismerni új konkrét ismeretek bevonásának nélkülözhetetlenségét és ezáltal biztosítani a megfelelővé tett dokumentáltságot (Croce, 1987b, 108–110).

β) A problémák szükségszerű keletkezése és megoldása

Történetfilozófiájának sajátos jellege, abban az élet *nem szűnő dinamikájának* és abszolút *végző cél nélküli* voltának hangsúlyozása fokozottan ráirányította Croce figyelmét a történelmi folytonosságot nehezítő *problémákra*. Elméleti szempontból nézve arra, hogy tudatos tevékenysége során hogyan jut el az ember tudásának és nem tudásának határához, szükséges ismereteinek felbomlott egységéhez és egyre korlátozottabb alkalmazhatóságához, gyakorlati szempontból pedig céljai megvalósításának félresiklásához, szükségletei kielégítésének akadályozásához. Ennek okait keresi részben magában az adott filozófiákban, részben a nem kellően dialektikus gondolkodás érvényesítésében, hiszen mindez az élet egészére kihat.

A problémáknak, Croce szerint, van egy olyan *megettévesztő* jellemzője, amely könnyen félrevezeti a filozófiában járatlan vagy felületességre hajlamos embert. Ugyanis látszólag mellékesnek mutatkoznak, mintha elég lenne csupán leleplezni és elfelejteni őket. Croce nagyon határozottan figyelmeztet: „Nem léteznek, mint igazságok, de nagyon is *léteznek* mint *hibák*.” (Croce, 1920, 254). Ezt az ellentmondást a következőképpen lehet feloldani: „Ami azt az ellentétességet hirdeti, ami a létező hiba érthetlensége és meghatározott hibák létezésének tagadása között fennáll, nem oldható fel másképp, mint ahogyan már több alkalommal említettük. Az a hiba, amelyik itt létezik, nem hiba és nem negativitás, hanem valami pozitív, a szellem terméke. És mivel a szellemnek ez a terméke híján van az igazságnak, nem lehet az elméleti szellem műve; és mivel az elméleti szellem formáján kívül nincs mit tekintetbe venni, mint a gyakorlati formát, a fölfedezett hibának mint létezőnek, a maga módján kell racionálisnak lennie, vagyis mint a gyakorlati szellem termékének.”

(Croce, 1920, 254). A tudomásul vett probléma a gyakorlatban fejt ki hatását, filozófiailag nem korrekt módon, gyakorlatilag sem elég kielégítően, de az értelmes feladatok megvalósításában zavaróan vesz részt, ezért kell megoldani. Ugyanis olyan tevékenység – átmeneti – hibája, vagyis a gyakorlaté, amely létfontosságú javakat hoz létre az ember számára. A problémamegoldást megalapozni, majd a gyakorlati tevékenységet javítani az új tudást hozó filozófia elméleti segítségével lehet, de a megvalósítás trendjét a *gyakorlat racionalitása* szerint kell irányítani.

A problémák *felismeréséhez*, egyáltalán a problematikusságnak az emberi tevékenységben, a társadalom életében való jelenléte tudatosításához, a spontán rosszérzések és kételkedések fogalmi megértéséhez az *elméleti* tevékenység, a megfelelő kontempláció vezet. Mégpedig az individuális ítéleten alapuló, feltételeket is jelző tiszta fogalom segítségével. A probléma tünetszerűségén túlmutató ilyen fogalom szerepére már a *Logicában* felhívta a figyelmet Croce: „Elfogadva a fogalom, vagyis minden definíció elgondolásának egyedi és történeti feltételekhez kötöttségét (a feltételekét, amelyekből a kétség, a probléma, a kérdés ered, amikre a definíció ad választ), hasonlóképpen el kell fogadni azt is, hogy a definíció, amely tartalmazza és megerősíti a választ, ezzel az eljárásával egyben megvilágítja azokat az egyéni és történelmi feltételeket, a tényeknek azt a fajta csoportját, amelyből a fogalom létrejött. Megvilágítja azt, ami által az, ami.” (Croce, 1987d, 135). Kiviláglik valamely összetevő inkompatibilitása a többiével, vagy az élet folyamatának menetével, ami azonban csak az eredményes diagnózis megállapításához lehetne elegendő. A gyakorlat természetének bemutatásakor figyelmeztet Croce arra, hogy a megoldást már másfajta fogalmak bevonásával és újabb tevékenységek beiktatásával kiegészítve kell elérni: „Ha az Élet meghatározza a Gondolatot, akkor ez apodiktikusan bizonyítja, hogy a gondolatnak mindig történelmileg meghatározott formája van: nemcsak a Művészetnek, amely mindig egy kor, egy lélek, egy pillanat művészete, hanem a Filozófiának is, amely csak az élet által elébe tárt problémákat tudja megoldani. Minden filozófia tükrözi és lehetetlen nem tükröznie – ahogy mondani szokták – egy meghatározott történelmi pillanatnak a gondjait; ami nem úgy értendő, hogy megoldásainak *minőségében* tükrözi őket (mert ebben az esetben rossz filozófia, szenvedélyes vagy pártos filozófia volna), hanem *problémáinak* minőségében.” (Croce, 1987e, 491–492). Azonban a megoldást csak az a filozófiai elmélet segítheti elő, amely valóban a maga történetiségében mutatja be a problémát magában foglaló élethelyzetet. De még így is „fennáll a veszély, sőt gyakran több mint veszély, hogy az irracionális, a közöny és a dekadencia beszűrődik a történetírás szigorúságába, s rosszhiszeműen összekeverik a «res actae»-t a «res agenda»-vel, a megismerés és a történetírás mozzanatát a gyakorlati mozzanattal. Ha igaz, hogy a történetírás nem tétlen szemlélődés, éppoly igaz az is, hogy nem gyakorlati ténykedés, hanem elméleti ténykedés, amely annál jobban szolgálja a gyakorlatot, minél inkább valósul meg tiszta megismerésként, híven ahhoz a leibnizi mondáshoz, hogy «quo magis speculativa, magis practica». A szenvedélyhez, a «querens intellectum»-hoz, hogy cselekvéssé váljék, a történetírás adja hozzá az «intellectus»-t, s a szenvedély magában ebben az aktusban alakul át elhatározássá és cselekvéssé. Ez nem csupán a filozófia történetében van így – ahol mások gondolatának és a múltbeli gondolatnak a jobb megismerése együtt jár saját gondolatunknak és a jelenlegi gondolatnak a jobb meghatározásával –, hanem a történelem minden területén: a művészettörténetben – ahol a kétségek feloldása, vagyis egy műalkotás körüli homály eloszlatása együtt jár ennek az alkotásnak a teljesebb újraalkotásával és élvezetével – éppúgy mint a politika és az erkölcs történetében, ahol a tényhelyzet világos megértése együtt jár az akarat

biztosabb igazodásával és az ebből következő cselekvési folyamattal.” (Croce, 1987g, 635). A dialektikus elmélet vezet rá a problematikus helyzet *konkrétságára* és a megoldó gyakorlat *adekvát* formájára (minthogy a gyakorlat a maga módján egy elméleti problémának is összetevője).

A problémákkal való – érdemleges – foglalkozásra, vagyis *megértésükre* és *megoldásukra* a valóban *dialektikusan gondolkodó ember* képes, aki személyiségének egészével koncentrálna erre a feladatra: *alapos felkészültséggel* rendelkezik, és nagyon gondosan *„faggatja” objektumát*. Igaz, ebben maga a probléma is „segíti”, hiszen az illető egyént szembeállítja adott tudásával, felhívja magára a figyelmet, de ugyanakkor hallgatólagosan vezeti is a megoldás felé sajátos létezésének azzal a mozgásával, amely által a pontos felismerés mintegy a megoldást is nyújtja. Ennek megvilágítását Croce kétféle összefüggésben adja: egyikben a *megismerés egész folyamatában játszott szerepe* szerint, a másikban a *probléma saját dinamikájának megmutatkozásaként* elemzi.

A problémát elsősorban a *Logicában* mutatja be úgy Croce, hogy az a *megismerés általános folyamatának* olyan természetes, de minőségileg különös és fontos összetevője, az ember komplex tevékenysége elméleti komponensének sajátosan *kritikus csomópontja*, amelyben az ember a tudást és nem tudást elválasztó határhoz érkezik, továbblépéséhez mindenképpen *új tudásra* van szüksége, a fölmerült kérdésekre előbb-utóbb helyes és megnyugtató választ kell adni. Definiálni kell megfelelő fogalmakban az új tudást, illetve összhangba hozni az igaznak bizonyuló régebbiekkel. A létrehozandó tartalmi koherencia és a formai egyöntetűség optimális egységéről állapítja meg Croce: „Minden definíció válasz egy kérdésre, megoldása egy problémának, és nem kellene itt szólni erről, ha nem tennénk fel kérdéseket és nem vetnénk fel problémákat. Miért zavarjuk ezzel a kényelmünket, milyen szükség kényszerít erre? Mint a szellem minden tevékenykedése, [ez is] egy szembenállásból, egy gyötrelomból keletkezik, egy harcból, amely békére vágyik, egy sötétségből, amely a fényt keresi, vagyis, mint mondtuk, létezik egy kérdés, amely választ követel. A kérdés nem csupán választ feltételez, hanem olyan választ, amilyen a kérdés. A válasznak összhangban kell állnia a kérdéssel, mert különben nem lenne válasz, csak a válasz megkerülése. Ami ebben a beszédmódban megismétlődik, az az, hogy a kérdés természete színezi a választ, és hogy egy kellő konkrétsággal megfogalmazott definícióban kifejeződik az a probléma, amely létrehozta. A probléma megváltozása megváltoztatja a definiálás módját.” (Croce, 1920, 133–134). A definiálás már a válasz egésze a maga lényegi túlsúlyával, azonban ennek előbb – nagyobb hangsúllyal – mégis a formáját lehet felülvizsgálni.

Elemzésében Croce ezen a ponton fókuszál jobban a problémák *önfeltáró* voltára. Mivel a probléma elégtelenség, *hiányosságként* és *értelmetlenségként* merül fel elsősorban, legelőbb az adott eszközökkel kezdik érthetővé tenni, vagyis *részletesebben bemutatni*. De a probléma konkrétan kezelendő volta miatt is a tényleges helyzet konstatálásából érdemes kiindulni, alaposan leírni és elemezni azt, minél *teljesebben* és *objektívebben*. Például az *Esztétikában*, ahol ezt nagyon bonyolult létező, a műalkotás komplexitását és empirikusan homogenizált egységét érzékeltetve kell megtenni, Croce figyelmeztet a bemutatás sokszempontúságára: elméleti és gyakorlati „rekonstruálására”, a maga teljességében, mégpedig komplex történeti szemlélettel: „Helyreállítani önmagukban a lelki állapotokat, amelyek változtak a történelem során, ami a maga módján *történeti interpretáció*, amely életre kelti a holtat, teljessé teszi a töredékeset, oly módon láttat velünk egy műalkotást (egy

fizikai tárgyat), amilyenek a szerző látta az alkotás folyamatában. Ilyen történelmi munkálkodás feltétele a hagyomány, amelynek segítségével össze lehet gyűjteni a szétszórt sugarakat és tűzzé egyesíteni. Mi, emlékezetünk segítségével, összefogjuk a fizikai tények ösztönzését, amelyek között az született; és így lehetővé tesszük, hogy az úgy működjék újra bennünk, ahogyan abban munkálkodott, aki létrehozta.” (Croce, 1965, 138–139). A konkrétságot a maga eredetiségében kell felidézni és megérteni a problémák vizsgálata során is, és ebben a személyiségnek a maga teljességével, egyéni és nembeli (generikus) adottságaival és kulturáltságával kell munkálkodnia. Ebben – általában – az elemző történelmi szemléletnek mindig kulcsszerepe van. „[K]ibogozza, megvilágítja és minősíti emlékezetünket arról, amit cselekedtünk az aktusban, amellyel megcselekedtük; arról, amit a bennünk rejlő és bennünket alkotó emberiség cselekedett az aktusban, amellyel megcselekedte; ha ez nincsen, történetírás sincsen. Vico szerint az igazság maga a tény [*verum ipsum factum*], mert az ember csak azt ismeri meg, amit tesz, amit ő maga cselekszik. Ez a vicói elv nem bontakozott még ki teljes termékenységében, még mindig homályos, vagy félreértik.” (Croce, 1987g, 638; Verdicchio, 2000, 199–226).

A problémát a maga létezésének terepén szükséges felülvizsgálni, mégpedig adott létezését, és sajátos autonómiáját – noha ez valamennyire megbontja képe egységét – úgy leírni, hogy a részek didaktikai okokból végzett elkülönítése révén áttekinthetőbb legyen a részek strukturális viszonya, illetve a részek *igazságértékének* (egyesek hamis voltának) felismerése, az információ *hiátusainak* (hiányzó igazságelemeinek) megállapíthatósága. Az ilyen analízis terelheti olyan irányba az új elemek feltárásának trendjét, valamint a helyes szintetizálás tendenciáját, amely a probléma folyamatszerű megoldása is egyben. A jól végzett analízis a szintetizálással együtt különbözteti meg az igazat és nem igazat, a konkrétot és nem konkrétot, a hiányzót és a fölösleget, hiszen így tud menet közben korrigáló visszacsatolásokat végezni, mert az ilyen résztevékenységeket a szemléleti egység, a gondolati univerzalitás és a történetiség perspektivitása alapján végzi. Az analízis és szintézis együttese korlátozza a csere és a módosítás bizonytalanságait, (a próba–szerencse játékának üresjáratait); az univerzális transzcendentalitása pedig kedvez az *a priori* szintézis alkalmazásának. Segít elkerülni a korlátozott és olykor még másként is hibás konvenciók paradigmá-argumentumát (amit Wittgenstein is kritizált). Nem hajt végre paradigmaváltást, csupán az adott valóságterület problémakomponensét korrigálja, de az adekvát konkrétság eléréséhez az egyetemesség és a történetiség kínálgató segítségét is igénybe veszi.

A leírás és az analízis módszerét a neopozitívizmus is alkalmazta, de leírásaiban mereven ragaszkodott az empirikus, fizikalista, pontosan szabályozott megfigyelési nyelv alkalmazásához, amit azonban szinte csak a természettudományokra lehet érvényesíteni, bár Otto Neurath a társadalomtudományokra is megpróbálta kiterjeszteni, a viselkedések leírását fizikalista módon bemutató behaviorizmus szempontjának hozzáadásával, amely a létezőkről és *korrelációikról* is képet tud adni ilyen módon, és így a fizikalista megfigyelési nyelv a tudomány *általános* nyelve lehet. Carnap szerint ezt a megfigyelési nyelvet egy elméleti nyelv segítségével kell értelmezni, természetesen bizonyos *korrespondencia* szabályai szerint (Carnap, 1998, 71–81; Neurath 1972, 541–568). Ez a felfogás szemben áll ugyan Croce módszerével, de főleg abban, hogy többre képes, hiszen logikai a korrelációk és antinómiák fegyelmbevételével, illetve a megfigyelés és az értelmezés megfeleltetésének hangsúlyozásával előnyösen kihasználja a modern logika nyújtotta előnyöket.

Ezzel szemben Croce azt tanácsolja – témáját az objektum után a *szubjektum* szempontjából megközelítve –, hogy inkább a teljesen aktivizálódó *személyiség* – a maga problémaérzékenységén, komplex tudásán és vállalkozó kedvén túl – minél szélesebb körre terjessze ki kutatásának eszközeit; hozza mozgásba a gondolkodást és az akaratot, tulajdonképpen mozgassa meg „az ember és az egész valóság erőit” (Croce, 1987b, 111). Ez nem csupán a filozófia saját problémáinak kezelésére vonatkozik, hanem a maga sajátos módján az *élet bármely felmerülő problémájára*. Az olykor szellemi arisztokratának nevezett Croce ugyanis nem húzott éles határvonalat sem a művészetben a zseni és az egyszerű ember közé, sem a filozófiában a képzett tudós és a józanul gondolkodni képes átlagember közé, inkább a két szélsőség közötti fokozati különbségeket hangsúlyozta, illetve a személyiségnek azt a természetes sokoldalúságát, hogy van elméleti és gyakorlati képessége, józan értelme, és ezek közül – élethelyzeteinek, érdekeinek stb. megfelelően – mindig valamelyik lép előtérbe, de a többiek háttérbeli támogatásával (Croce, 1965, 18; Croce, 1920, 162–164). A problémákkal való találkozásokor is ez történik. Kétségtelen, hogy a lehetőségekben és a képzetekben érnek el nagyobb sikert e téren is; azonban a lehetőségek tudatosítása és az ismeretek gyarapítása közelebb visz a sikerhez. Ebben a filozófiának a maga széles látókörével és dialektikus gondolkodási stratégiájával különös útmutató szerepe van.

A probléma *önmaga rejtélyét megoldani* képes segítőkézsége a problémaszituáció koherenciáján alapul; ezt kell kihasználni, hiszen vagy előbb-utóbb kiderül hamis volta, és nem cáfolatára kell koncentrálni, vagy pedig inkább tisztázódnak kezd karakterének lényege, ami segíti és inspirálja az átalakító folytatást. Minél adekvátabb a releváns helyzetre vonatkozó tudás, annál inkább előtérbe kerül a megoldás. Amikor „a kérdés még nem konkrét, vagy csak tökéletlenül van megfogalmazva, nem fejeződik ki, hanem elrejtőzik a kifejezetlenben, vagy rosszul kifejezve, dadogva szól; mégis, a kemény rög alatt, amely nem nyílik még szét, csupán imitt-amott alig hasadozik, észrevenni már, hogy sarjad egy gondolat, amely előbb-utóbb a fölszínre bukkan, egy gondolat, amelynek hol eltűnik, hol ismét eltűnik az arculata. S ez, ami megesik a töprengő tudóssal, éppúgy megesik a költővel, sőt a gyakorlati emberrel is, aki valóban csak tevékenykedés közben érzi a magáénak gyakorlati problémáját.” (Croce, 1987b, 106). Azonban bármennyire elválaszthatatlan a feltárás és a megoldás, a probléma érdemleges kezelése mégis a nehézség tisztázásaként kezdődik, de *nem* folytatódhat önkényes akaratlagossággal és főleg nem új ismeretek bevonása nélkül.

A problémák *feltárásának* és *megoldásának* viszonyát *elválaszthatatlannak* tartja Croce, (még didaktikailag elkülönített jellemzésük is eléggé szükséges szószavú); inkább a problémák történelmi szituáltságát, az elemzésükhöz szükséges fogalmi apparátust és annak dialektikus alkalmazását hangsúlyozza. Ezek egymást átható jellegéből is főleg azt, hogy a tiszta fogalom garantálja a problematikusság *felismerését* és implikálja a *megoldás* helyességét, mivel *igaz* módon mutatja tárgya adott képének *elégtelenségeit* és helyes képének *általános vonásait*, amelyeket – univerzalitásuk szem előtt tartása alapján – majd a priori szintézisbe lehet hozni – az omnireprezentativitás közös nevezőjén – újabb megjelenésformákkal. Ez utóbbit kell úgy megtenni, hogy felidézik a releváns hagyományokat és megkeresik az egyetemes lényegét reprezentáló új intuíciókat, amit már a gyakorlati (ál)fogalmak alkalmazásával végez a dialektikusan gondolkodni képes gyakorlati ember. Az ilyen ember szerez érvényt az *elmélet és gyakorlat egységének* úgy, hogy kiterjeszti az elméleti univerzalitást a gyakorlati partikularitás eredményeinek integrálására, illetve a *történetiség* követelményének úgy tesz eleget, hogy megújítva mutatja be az adott

tárgy (téma, probléma) képét. Eleget tud tenni a történetiség *alapvető* követelményének: „csak az újít, aki képes megőrizni, és csak az őriz meg, aki képes újítani” (Croce, 1941, 214). Croce idővel egyre jobban hangsúlyozta a kellően művelt és filozófiailag is képzett *személyiség* problémamegoldó képességét, aki összhangba tudja hozni a filozófiai és szaktudományos ismereteket, kiaknázza a különböző gondolkodásmódok komplementaritását: „A filozófiai kultúrának lendületesen arra az eszményre kellene törekednie, hogy az emberi dolgok valamennyi tudósa – jogászok közgazdászok, moralisták, irodalmárok –, vagyis a történelmi dolgok összes tudósai fegyelmezett és tudatos filozófusokká váljanak; s a filozófus általában, a *purus philosophus* ne találjon helyet többé a tudás professzionális ágazataiban.” (Croce, 1987f, 590–591). Nagyrészt ezzel lehetne *elejét venni* az igaz és érvényes tudás metafizikus *sematizálásának*, illetve érvényesíteni a *nem létező* valóságyszférákról alkotott *képzelmek* és *misztifikációk* kizárását a valóságos életet dialektikusan felfogó filozófiából.

Magának a *filozófiának* az álproblémáit főleg két okból származtatta Croce. Az egyik a kényelmes hagyománytisztelet, amely formailag a tiszta filozófiák üres *metafizikai konstrukcióiban* ölt testet. *Purus philosophus*, *purus asinus* című kis írásában a gúnyolódás mellett indokolja is álláspontját. „A tiszta filozófus tiszta számár», mert a filozófus nem elégedhet meg a sémákkal és absztrakciókkal, hanem válaszolni akar azokra a kérdésekre, amelyeket a valóság és a történelem tesz föl neki, és az igazság segítségével előkészíti az új történelmet; ebből adódik az én utálatom az úgynevezett tiszta filozófusok iránt, akik ostobák, tájékozatlanok és közömbösek a dolgok iránt, és filozofálást a skolasztikába szoritják, és kenyérkereső foglalkozássá változtatják. A filozófia története határozottan bizonyítja, hogy minden igazság, amely az emberi kultúrát előbbre vitte – Arisztotelészé éppúgy, mint Kanté, Vicóé éppúgy, mint Hegelé – mind «tisztátalan» [impura] volt, vagyis a priori szintézis, vagyis történelmileg született és történelmileg megvilágító, és egyben (mint Goethe mondta az igazi költészetről) «tirtaioszi», telve étellel, és az embert az élet küzdelmeire lelkesítették.” (Croce, 1960b, 126–127). A másik álproblémákat rejtő gyakori forma, amely inkább tartalmát tekintve káros, a *misztikus* és *misztifikáló manipuláló* konstrukció, amely a régi vallás mögé rejtőzik, és ehhez keverve modern politikai csodákat vizionál. Az olasz fasiszta értelmiségiek kiáltványára adott válaszában ezt így jellemzi: „Azt, hogy mi is ez az új evangélium, új vallás, új hit, nem lehet megérteni a bőbeszédű Kiáltvány szavaiból; és másrészt, gyakorlati tény, hogy a maga mutáló ékesszólásában, mint elfogulatlan megfigyelő, inkoherens és bizarr keverékét mutatja be a tekintélyre való hivatkozásnak és a demagógiának, kifejezett tiszteletét a törvényeknek és a törvényeken való erőszakételnek, az ultramodernség és az elavult ócskaságok fogalmainak, az abszolutista magatartásnak és a bolsevik törekvéseknek, a hitetlenségnek és a katolikus egyháznak történő udvarlásnak, a kultúra iránti megvetésnek és semleges törekvésnek, egy előfeltételek nélküli kultúra létrehozásának, az édeskés miszticizmusnak és a cinizmusnak. [...] Mi azonban úgy érezzük, hogy ennek a kaotikus és felfoghatatlan «vallás»-nak a kedvéért nem hagyjuk el a régi hitünket: azt a hitet, amely két és fél évszázadon át az újjáéledő Itália lelke volt, a modern Itáliáé; azt a hitet, amely az igazság szeretetéből, az igazságra való törekvésből, az emberi és polgári nagylelkűségből, az értelmi és erkölcsi nevelés céljából, a szabadságra való ösztönzésből, minden haladás erejéből és garanciájából egységesült.” (Croce, 1955, 1058–1059). Az üres metafizikai rendszerek tulajdonképpen még igazságokat sem fejeznek ki; nincs mivel inspirálniuk a gyakorlatot, és nincs lehetőségük az elméleti problémák megoldására, hiszen ők

maguk a legnagyobb probléma. A manipuláló misztifikációk pedig meghamisított igazságokkal inspirálják a gyakorlatot, és nem megoldják az adottakat, hanem még veszélyesebbeket okoznak.

Munkálkodása során Croce – a polarizáló rendszerezésen belül – külön is kiemelt néhány olyan alapvető problémát, amelynek elméleti *megfoghatatlansága*, szerinte, *tévútra* terelte/tereli az egész filozófiát, hiszen megoldhatatlan feladatok végzésére akarja kényszeríteni. Ilyennek minősítette a valóság megismerhetőségének problémáját, a valóság egységének kérdést, a lélek halhatatlanságáról kifejtetteket, a történelem végső célját, amelyekről a neopozitivistákhoz hasonlóan ő is azt állította, hogy meghatározatlan vagy feltételezett jelentésű kifejezésekkel tettek róluk kijelentéseket, majd vontak le következtetéseket. Nem számoltak azzal, hogy „a feltételezésekkel és «ha» szócskákkel nem jutunk előbbre” (Croce, 1987b, 108). Azért törekedett a filozófia olyan *átalakítására*, amely a bizonyítottan *létező* valóság érzéki-logikai *konkrét* ismereteiből *lép tovább* – nem szakadva el a *történelmileg változó* valóságtól – mind a sajátosan *filozófiai* ismeretek gazdagítása terén, mind a társadalmi élet *más* (elméleti és gyakorlati) területeinek változásait előmozdító *ismeretadása és értelmezése* során. A problémák *felismerése* és *minősítése*, a valóságosak *megoldása* azért kulcskérdés az értelmes tevékenység számára, mert a változó élet *átalakulásai* ezen keresztül jelentkeznek. Ha a széles körűen lényeglátó filozófia jól ismeri a problémák természetét, akkor tudja megértetni az emberrel, hogyan képes megbirkózni az életnek ezzel a kikerülhetetlen tényezőjével úgy, hogy az *élet örömeit* a maga ellentmondásosságában *látja*, és meg is tudja azokat becsülni, sőt lehetőségei szerint *megteremteni*.

A megmerevedett és misztifikáló filozofémáknak egy időn át inkább csak félrevezető és elkényelmesítő hatását hangsúlyozta Croce; majd a fasiszmus megerősödésétől és a második világháború kitörésétől kezdve ezek világméretű tragédiákhoz vezető következményit világította meg jobban elméletileg (Bonetti, 1987a, 87–105). A kultúrtörténet és a korabeli közélet problémái elemzésének számtalan példájával mutatta meg, hogy miként lehet leleplezni az álproblémákat és megoldást találni a valódiakra. De mindig ragaszkodott ahhoz a korai meggyőződéséhez, hogy a problémákat nem lehet végképp kiküszöbölni sem az elméletből, sem az elmélet és gyakorlat egymást generáló egységéből, az életből. A problémák kezeléséhez az ember legkülönbébb tudása szükséges, tehát a filozófiát nem kell *felszámolni*, sem valamilyen ösztudománnyal *helyettesíteni*, illetve a szaktudományoktól *elszigetelni*, hanem az érdemleges hagyományt olyan *logikai központú* elméletté *modernizálni*, amely képes a maga tudásanyagát az élet változásait követve *folyamatosan újítani*. Az álproblémáktól nagyrészt megtisztított filozófia nyilván sokat tud tenni az anyagi vagy szellemi életben felmerülő problémák megoldásáért. Azonban „[e]gy filozófiai rendszer megold egy történelmileg adott problémacsoportot, és előkészíti a feltételeket más problémákhoz, vagyis új rendszerekhez. Mindig így volt és mindig is így lesz.” (Croce, 1987g, 547).

2. Wittgenstein redukzív analízise és a filozófia instrumentalizálása

A filozófia megújításának más útját választó *redukatív analízis* hívei – akiknek a mi szempontunkból legtanulságosabb képviselője Ludwig Wittgenstein – szintén átfogó koncepciót igyekeztek legalább felvázolni, és ők is a filozófia bemutatásának hagyományos kiindulópontját választották: tárgyának legáltalánosabb megjelölését, de bemutatását – a hagyományhoz igazodó Crocétól eltérően – a *fenomenonnal* szemben a *noumenont* emelték ki jobban, ezt a modern *logika* segítségével

értelmezték és jellemezték, illetve a nyelvet is abból a szempontból vizsgálták, hogy mennyire pontosan képes kifejezni az *adottakról* szerzett és közlendő tudást. A terápiát elsősorban a filozófiára irányították, annak álproblémáit akarták kizárni, a szaktudományok problémamegoldó feladatát – a filozófia útmutatásai alapján és tárgyuk konkrétabb leírhatósága miatt – már könnyebben megoldhatónak ítélték, és az illetékes szakterületekre bízta. A mindennapi életben előálló problémák megoldását nagyrészt a nyelv gondosabb használatától várták.

a) A tényekből felépülő világ logikai képe a modernizált filozófiában

A filozófiának, ha a valóságról valami lényegeset állít, értelmes tételekből kell szerveződnie, ehhez pedig előzően értelmes kérdéseket kell föltennie. Wittgenstein sajnálattal állapítja meg: „A legtöbb kijelentés és kérdés, amelyeket a filozófiai problémákról leírtak, nem hamis, hanem értelmetlen. Az ilyen jellegű kérdésekre tehát egyáltalán nem tudunk választ adni, mindössze értelmetlenségüket állapíthatjuk meg. A filozófusok kijelentéseinek és kérdéseinek többsége abból származik, hogy nem értjük nyelvünk logikáját. [...] És nincs mit csodálkozni azon, hogy a legmélyebb problémák nem problémák.”** (Wittgenstein, 1963, 4.003). A nehézség (a nem specializált) nyelv logikájának meg nem értéséből azért következik, mert az „áruhába öltözteti a gondolatot”, azonban „az öltözet külső formája egyáltalán nem abból a célból készült, hogy a test formájának megismerését lehetővé tegye” (Wittgenstein, 1963, 4.002). Ezért kell a logikára támaszkodni, mert abban a (logikai) kép szükségszerű (belső) szerkezetének és referense (külső) viszonyai fennállásának lényegét egyértelműbben ki lehet fejezni (Márkus 1963, 32–42). Kérdés azonban: elegendő-e csak a szükségszerű szerkezeteket és viszonyokat megmutatni akár csupán magában a filozófiai elméletben, nem szólva arról, hogy a probléma megértéséhez a logikában is jól kifejezhető szükségszerűtől való eltéréseket is – hiszen legtöbbször ezek okozzák a problémát – pontosan fel kell tárni, amit elérhető részletességgel és pontossággal a szaktudományok nyelvi leírásai tartalmaznak, a mindennapi élet problémáit pedig gyakran csak a köznyelv segítségével mutatják be. A teljes leírás követelménye Wittgenstein szerint is fontos, de a probléma megértésében nem alapvető a szerepe (Wittgenstein, 1963, 2.0201).

** A továbbiakban *Logikai-filozófiai értekezés* esetében az idézetek leőhelyét a Wittgenstein által használt decimális jelöléssel adom meg a szövegben a hivatkozás után; más művei esetében a fentiekhez hasonlóan.

Wittgenstein a *tény* (die *Tatsache*) fogalmának segítségével akarja megérteni a létezőket, a világot és az ezekkel foglalkozó filozófia értelmét, illetve létezésének jogosultságát. A létező *dolgot* (das *Ding*, die *Sache*), vagyis az ismeret *tárgyát* (der *Gegenstand*) tehát annak *képe* jellegzetességei felől közelíti meg, amennyiben szerinte a tény a leképezési viszony (die *abbildene Beziehung*) egyik eleme, szereplője, az emberi vizsgálat objektuma (Gegenstand, referens, arché), amely nem elszigetelten létezik (Wittgenstein, 1963, 2.01), és ilyenként alkotunk róla *képet* (Wittgenstein, 1992, 43–44). Wittgenstein tulajdonképpen számol azzal, hogy a tény leírása és meghatározása nem egyszerű feladat; nem csupán a természetes tévedés, hanem az elemi tények abszolutizálása is olyan nehézségekhez vezethet, ami zavarja bizonyos összefüggések felismerését, a determinációs viszonyok átlátását (Wittgenstein, 1929, 162–171). A *Tractatus* tényfelfogását a *Vizsgálódásokban* a korábbi kétségeivel összhangban módosítja: „mindent, ami önmagában létezik, csak névvel megjelölni lehet; más *meghatározás* nem lehetséges” (Wittgenstein, 1992, 43). A tényeknek Wittgenstein két változatát különbözteti meg: az egyik az *elemi tény*, (atomi tény, der

Sachverhalt), ami maga is dolgok alapján áll össze, a másik az *összetett* tény (molekuláris tény), mely bonyolultabb szerkezetű. (Wittgenstein, 1963, 1.1; 1.2; 2.034) A tény összetevője nem csupán a dolog vagy bizonyos dolgok összessége, meghatározott belső és külső viszonyokkal, amit dologként *megnevezhetünk*, de ténnyé az teszi, hogy *állítjuk létezését*, azt, hogy *fennáll (besteht, der Fall ist)*. A tények viszonyulása kirajzol bizonyos objektív elrendeződést; ezt a nyelv kijelentéseinek formájában leírhatjuk és logikailag leképezhetjük; elemi, majd – Russelltől származó terminussal szólva – molekuláris kijelentéseket tehetünk róla. A leírt tények ismeretében képet alkothatunk a világról, mégpedig azért, mert „minden kép logikai is” (Wittgenstein, 1963, 2.182), és a logika a maga elvontságával és általánosságával alkalmas erre, azért írhatja Wittgenstein az ember szempontjából nézve: „A logikai kép leképezheti a világot.” (Wittgenstein, 1963, 2.19). A világ felől jellemezve: „A világ tények és nem dolgok összessége.” (Wittgenstein, 1963, 1.1). A tények kategóriájából kiinduló viláértelmezés *totalitásként* fogja fel a világot, hiszen „a tények összessége határozza meg azt, hogy minek esete áll fenn, és úgyszintén mindazt, aminek esete nem áll fenn”. (Wittgenstein, 1963, 1.12) A világot mint *egész*t a logika segítségével fogjuk fel; a tények a logikai térben helyezkednek el (Wittgenstein, 1963, 1.13), illetve a képek a tényeket és lehetséges helyzetüket mutatják meg a logikai térben (Wittgenstein, 1963, 2.11, 2.202). A világ lényegi képét mi alkottuk tények segítségével, a létezők rendjének megfelelően, logikai formában, a saját tudatunkban. A gondolati természetű filozófiában ez a természetes, hiszen „a tények logikai képe a gondolat”. (Wittgenstein, 1963, 3).

Már ezt az alapvetést nézve is jól látható, hogy Wittgenstein – Croce-tól eltérően – egy *szűkebb körű* filozófiát kezd kialakítani, amely lényegében az olasz gondolkodóéna konvencionálisból is sokat megőrző, *életfilozófiává* szélesedő elméletével szemben *tudományfilozófiai* profilú. Hiszen az övé a világnak az intuíciók, vagyis empirikus megjelenés szerinti, spontán szemlélet számára is megmutatózó ritmizáltsága helyett a tudományosabb igényű *logikai* szisztematizáltságát helyezi előtérbe, a crocei – intuíciókkal harmonizáló – szisztematizáltságtól eltérően. Mindketten megkülönböztetik a létezőt (dolg, referenst) és a képét, a megmutatózás és a létezés *állításának* eredményét, de más további érveléshez használják. Croce ezzel a kritériummal különíti el egymástól a művészi és a történeti intuíciót, amire aztán az esztétikát és történetfilozófiát építi; Wittgenstein a tény logikai szempontú értelmezésének folytatása miatt tesz ilyen különbséget. Így a Wittgenstein szerinti tény képe a kapott formájában részben a Croce-féle *történeti* intuícióhoz (*képzethez*) hasonlít, ami az olasz gondolkodónál az individuális ítélet logikai szubjektumává tehető, amennyiben az individuális ítélet állítja az ilyen intuícióban kifejezettek létezését, illetve fogalommá absztrahálható lényegét, de részben a klasszifikáló álfogalmakéval rokon, mivel tárgyak halmazai szerint differenciálódik. Wittgensteinnél azonban nincs hely az így felfogott intuícióféleség, a művészi intuíció számára, amely Croce szerint az új lehetőséget valószínűen ábrázolja, (Croce, 1953, 177–178) hiszen Wittgenstein elmélete értelmében „a logika valamennyi lehetőséggel foglalkozik; az ő tényei az összes lehetőségek” (Wittgenstein, 1963, 2.0121[3]). A valószínűségeket pedig igazságfüggvényekkel lehet kifejezni, nem empirikus alapon. Ugyanakkor Wittgenstein logicizmusa határozottabban képes megmutatni a logika szerepét a világgép megalkotásában, amire Croce csak rövid utalást tesz. (Croce, 1920, 99).

A tényekből nyerhető információk *félreértésében* és *eltorzításában*, Wittgenstein szerint, különösen két tényező játszik nagy szerepet: a formális fogalom és a nyelv

bizonytalanságai. A *formális fogalmakra* az jellemző, hogy – eltérően a másféle fogalmaktól – nem lehetnek az ítéletben predikátumok; ugyanis amit a formális fogalmak predikátumként való alkalmazásával szándékoznának kifejezni, azt csak speciális változók fejezhetik ki, ami nemcsak jelölésükben, hanem inkább használatukban nyilvánulhat meg. Ha ettől eltérően szerepeltetik a formális fogalmat, értelmetlen kijelentést eredményez. Ez a fogalom hasonlít valamennyire Croce álfogalmi közül az empirikus fogalomra, amely nem helyettesítheti a tiszta fogalmat. – A *nyelv* okozta nehézségek sokkal bonyolultabbak; nagyrészt abból adódnak, hogy a nyelv mintegy inadekvát álruhába öltözteti a gondolatot, de a nyelvet ennek tudása nélkül használják. Ezért helyes és fontos Wittgenstein szerint, ha „az egész filozófia a «nyelv kritikája»” (Wittgenstein, 1963, 4.0031). Croce nem kételkedik a nyelv kifejezőerejében; és figyelembe veszi – nem tudományosan – pontos használatának *parole* jellege révén érvényesülő nagy eltéréseit, Esztétikáját részben ezért alapozza a nyelv (empirikus jelrendszerek) kielégítő pontosságára és immanens kreativitására. Ezt az Esztétikát filozófiája egészének egyik összetevőjeként fejt ki, amely az elméleti tudás empirikusan reprezentálható lehetőségének a maximumára képes, és a szépség értékében a teljességet jeleníti meg és a jelenségek felőli összetartozásokat fejezi ki. A világ olyan „ritmizáltságát”, amely a legkomplexebben mutatja meg a tényeket, viszonyaik legsokfélebb változata és különféle szerveződése szerint, és ezzel az embert személyiségként is eligazítja a világban (Wittgenstein, más szempontból közelíti meg az esztétikát.).

Pályája kezdetén Wittgenstein nagyrészt a filozófia logikai alapjainak és tennivalóinak tisztázására törekedett: a formális fogalmak bemutatására (Frege és Russell észrevételei alapján), továbbá az elemi kijelentések igazságlehetőségeinek értelmezésére vállalkozott, illetve a filozófia ezzel kapcsolatos feladatainak kijelölésére. „A filozófia célja – mondja ki határozottan – a gondolatok logikai tisztázása”, amiből annak kell következnie, hogy „egy filozófiai mű lényegében magyarázatokból áll” (Wittgenstein, 1963, 4.112). A megfelelő *magyarázat* (die *Erläuterung*), vagyis a tisztázott fogalmak helyes használata és az értelmes kijelentésekbe foglalt tudás vezethet a homály eloszlatásához, a problémák feltárásához és az értelmes problémák megoldásához. Csakhogy ez a törekvés – Wittgenstein más, megszorító tételeivel együtt – tulajdonképpen a filozófia önkritikájára, saját álproblémáinak kiszűrésére alkalmasak; a szaktudományok sajátos problémáinak – figyelmeztetésen túlmenő – megoldását azok specialistáira bízta. Wittgenstein filozófia-kritikáját többen a filozófia önmegsemmisítése felé tett lépésként értékelik, hiszen bizonyos konvencionális tételek mellett felszámolja azt az ismerethátteret is, amely a problémák megoldásában segíthetné (Schneider, 1967, 47–57). Croce a kettőt a különböző területek filozófiailag is képzett művelőinek együttműködésére bízta. Wittgenstein részbeni optimizmusa azonban a Crocééhoz hasonló: „Ha egy kérdést egyáltalán fel lehet tenni, akkor meg is *lehet* válaszolni azt.” (Wittgenstein, 1963, 6.5[3]). További hasonlóság: a probléma feltárását és megoldását ő is *uno actu* megoldhatónak tartja, de elválaszthatatlannak mindenképpen.

b) A problémák keletkezése és megoldása

Wittgenstein tulajdonképpen az értelmes és eredményesnek ígérkező gondolkodás logikus menetének általános „képletét” mutatja meg, amelynek egyik kritikus szakasza (vagy komponense) a probléma-felismerés és probléma-megoldás, amit másként kell kezelnie a filozófiának és egyéb tudásterületeknek, amelyek a filozófia „fölött” vagy „alatt” helyezkednek el. Lényegében azt hangsúlyozza, hogy a hagyományok

összegzése nyomán kialakított – és nagyrészt eredményes – szabálykövetés során *ellentmondás* lép fel, *kétely* támad, *értelmetlennek* mutatkozik a paradigma, és elkezdik a kijelentést alaposan vizsgálni (Wittgenstein, 1992, 82–83, 130). A gondolkodó ember rájön, hogy „kétely ott merülhet fel, ahol van valamiféle kérdés; kérdés pedig csak ott, ahol van felelet, és ez utóbbi csak ott, ahol valamit *mondani lehet*” (Wittgenstein, 1963, 6.51[2]). Azonban nem minden problémát maga a filozófia old meg, hanem csak segíti a megoldáshoz vezető tisztánlátást azzal, hogy figyelmeztet a nehézségek mellett a megoldhatóságra és annak eszközeire, de egyben ez utóbbiak esetleges problematikusságára is. Wittgenstein közvetlenül is kimondja: „Nem a filozófia dolga, hogy az ellentmondást valamely matematikai, matematikai-logikai felfedezéssel megoldja. Hanem az a feladata, hogy a matematikának azt az állapotát, amely bennünket nyugtalanít, az ellentmondás *előtti* állapotot, áttekinthetővé tegye. [...] Az alapvető tény itt az, hogy szabályokat állapítunk meg, egy technikát rögzítünk egy játék számára, és amikor aztán a szabályokat követjük, nem úgy megy a dolog, ahogyan feltételeztük. Hogy tehát mintegy önnön szabályaink ejtenek foglyul. Ez az, amit meg akarunk érteni, azaz át akarunk látni: hogy miként galyodunk bele saját szabályainkba.” (Wittgenstein, 1992, 82). A filozófia tennivalója – mint azt Carnap és mások is megállapították – a pontos ábrázolás, noha ez tulajdonképpen nem a megoldáshoz, hanem annak előkészítéséhez tartozik. A filozófia módszere leginkább az lehetne, hogy – a matematika és logika bizonyos nehézségeitől megszabadulandó – átadja helyét az *egzakt fogalmakkal* dolgozó természettudományoknak: „A filozófia helyes módszere a következő lenne: Semmit sem mondani, csak amit mondani lehet, tehát a természettudomány tételeit, – tehát valami olyat, aminek semmi köze a filozófiához, és valahányszor másvalaki valami metafizikait akarna mondani, bebizonyítani neki, hogy a kijelentéseiben szereplő jelek némelyikéhez nem fűzött jelentést. E másvalaki számára e módszer nem lenne kielégítő – nem érezné, hogy filozófiát tanítunk neki –, de csakis ez lenne az egyedüli szigorúan helyes módszer.” (Wittgenstein, 1963, 6.53). Crocéval szemben úgy látja Wittgenstein, hogy a természettudományok partikuláris (nem)egyetemessége teszi lehetővé az egzaktságot, de nem veszi tekintetbe azt, hogy az egzaktság feltétlenül párosul-e az igazsággal; vagyis azt hangsúlyozza, hogy az egzakt fogalmak nélkül nem lehet értelmes tényleírást adni, amit pedig a filozófia nem tud garantálni, ezért van szükség a természettudományok fizikalizmusára. Wittgenstein a misztikum problémáját úgy értelmezi, hogy nem evilági tények a logikai szubjektumai azoknak az ítéleteknek, amelyek a misztikumra vonatkozó megállapításokat kimondják. Ez nem csupán a filozófia fölötti gondolkodás, hanem attól eléggé független is (Nyíri, 1983, 76–79).

A természettudományok ismeretanyagának és példaszerű módszerének előtérbe állítása mellett, főleg pályája későbbi szakaszában, a *nyelv* behatóbb vizsgálatától vár a problémakezelést elősegítő eredményeket. Szerinte az ún. „nyelvjáték-elmélet” (*language-games*) segíthet abban, hogy a nyelv működésmódjának, különbözőképpen strukturált, a rétegnyelvekhez, szaknyelvekhez hasonlóan tagolódó területeinek behatóbb ismerete segítségével a megismerendő létezők és viszonyaik logikai szerkezetét jobban megismerhessük. Ez azért hozhat eredményt, mert a nyelv a maga módján kifejezi a valóság szerkezetét is. Különösen a nyelv által támasztott problémák nehezítik a pontos leírást és tartják fenn a kételkedést. A kételkedés során nem érdemes a természetesnek látszó intuíciónak folyamodni, mert az inkább csak kibúvó, s egyébként is jobban félrevezethet, mint eligazít. Vagyis: „Ha az intuíció egy belső hang – honnét tudom, *hogyan* kövessem? És honnét tudom, hogy nem vezet-e félre? Hiszen ha tud helyesen vezetni, akkor félre is vezethet.” (Wittgenstein, 1992, 128–129)

(Wittgenstein, nem a crocei, hanem inkább a bergsoni vagy valamilyen irracionális intuíciónak utal.).

Valóban a nyelv elemzése segítik közelebb Wittgensteint bizonyos gondolkodásbeli hibák típusainak megállapításához, amelyek a filozófiában mutatkoznak meg a legvilágosabban, de nemcsak ott jelentkeznek. Az álproblémák kialakításában, illetve fiktív létezők képének megalkotásában mind a gondolkodás (logika), mind a nyelv (nyelvjáték) törvényeinek megsértése szerepet játszik. Wittgenstein nem készít olyan részletes *áttekintést* az általános, a különböző filozófiák elméleti jellegéből következő elvi korlátokról és a nyelvhasználat szabályszerűségeiből adódó hibákról, mint Croce; szerinte a leggyakoribb *zavaró okoknak* három típusát ismerteti részletesebben.

A téma rossz *megközelítése* során az ún. *külső kérdések* generálnak problémát. Olyan kérdéseket tesznek föl, amelyek túlterjednek valamely elmélet vagy nyelvjáték *érvényességi körén*; a kérdést úgy teszik fel, hogy az valójában általánosabb az adott érvényességi kör ismeretanyagából megalkotható válaszoknál. Ekkor olyan szintek különbségeit keverik össze, mint a rész és az egész, univerzális és partikuláris stb. Például: egy adott dolog egyszerű-e? Jellemző kérdés: „Melyek egy fotelnak az egyszerű részei? – Azok a fadarabok, amelyekből össze van illesztve? – Vagy a molekulák? Vagy az atomok? – [...] Semmi értelme ‘a fotel egyszerű alkotórészeiről mint olyanról’ beszélni.” (Wittgenstein, 1992, 44). Csak pontosan fölített kérdésre lehet értelmes választ adni, és a különböző általánosságai fokokét nagy körültekintéssel is nehéz megkülönböztetni. Wittgenstein itt, valamennyire, általános hibaként közelíti meg azt az általánossági problémát, amit Croce a tiszta fogalmak és az álfogalmak viszonyára egyértelműsítve tárgyal.

A probléma *értelmezése* során ún. *kategória-hibákat* (*category-mistake*) lehet elkövetni. Ilyenkor *létezőket* jellemző és azok gondolati *képeit* kifejező kategóriákat *cserélnek fel* egymással. Például a középkori realisták azt állították, hogy az általános fogalmak (universalia) dologszerű (reisztikus) objektumok, ideáknak feleltethetők meg, és bizonyos szavak ezeket nevezik meg. Az univerzális predikátumokat azonosították a személynevek denotátumaival. (Croce ezt úgy fejezhette volna ki, hogy nem értették meg a tiszta fogalom ultrareprezentatív voltát.)

A témát értelmező *kifejtés* során az ún. *paradigma-hibát* követik el. A paradigma ugyanis olyan optimális példa, etalon szerepű minta, amely összehasonlításként, bizonyítékként szolgál az ismeretek bizonyítása során. A paradigma-hiba elkövetése két irányú: részben *megkérdőjelezi*, részben *erőlteti* a paradigma érvényességét. Az elsőre példa: Milyen hosszú a párizsi méterrúd (az etalon)? Valamivel életszerűbb és bonyolultabb probléma: Gondolkoznak-e a gépek? Ez is per definitionem értelmetlen, hiszen a gondolkodást csak az ember jellemzőjének tekintjük (Wittgenstein, 1992, 168–169). A másik eset nem filozófiai példája: Egyes személyek boszorkányok. Itt a félremagyarázó nyelvhasználat alapján elfogadott hiedelem (bizonyos személyek ártó varázsereje) *kiterjesztése* megy végbe, kibővíti az érvényesülési tartományát; ráadásul *nem igaz* példákból generálják (markáns személyiségek szuggesztív erejét túlozzák el), ezzel teszik valóságosúvá a paradigma érvényességét. Ekkor a nem felülvizsgált szabályt elfogadják irányadónak. Wittgenstein megfogalmazásában: „Amikor a szabályt követem, nem választok. A szabályt *vakon* követem.” (Wittgenstein, 1992, 130). A szavak szemantikai jellemzője (*igaz/nem igaz*) helyett a *szintaktikai* és *pragmatikai* eredményességét veszik tekintetbe, igazságértéke részbeni negligálásával. A paradigma-hiba tehát a kontextualitáson belüli *konveniencia* érvényesülésével él vissza (Foucault, 2000, 36–37). Az ilyen hibák

cáfolata igen alapos elemzést igényel; az adott elméleti mező és a releváns nyelvjáték sajátosságainak gondos figyelembevételével, valamint a modern logika sajátos eredményeinek felhasználásával, így a relációk elméletével. (Croce, ezt a logikai szubjektumok felcseréléseként fogná fel: igaz helyett hamis álfogalmat tettek egy kijelentésbe annak értelmezése során.)

A problémák megoldását – olvasható ki Wittgenstein fejtegetéseiből és észrevételeiből – a filozófia azzal segítheti a leghatékonyabban, hogy megmutatja a szempontokat, feltételeket és eszközöket, amelyek lehetővé teszik a probléma pontos leírását, vagyis hogy milyen elméleti mezőben állt elő (zárják ki a külső kérdéseket), megfelelő fogalmakat használjanak (kompatibilis kategóriákat alkalmazzanak, oldják fel az üres fogalmak által támasztott nehézségeket), és adekvát paradigmák szerint haladjanak (a tiszta kontextualitás végett zárják ki a nem igaz kijelentéseket, illetve csak úgy terjesszék ki a paradigmát, ha az optimális példák analógiája tartalmilag is lehetővé teszik a konvenenciát). Minthogy a problémák megoldása nagyrészt logikai feladat, és a logikai struktúra a maga módján a nyelvben fejeződik ki (saját szimbolikus nyelve mellett), ezért kell a nyelvet nemcsak a maga nyelvjáték mivolta szerint elemezni, hanem sok más sajátosságát is figyelembe venni (például privát nyelv stb.). Magát a problémát az adott szakterület specialistája oldhatja meg, aki a logikától kapott támogatás mellett jól ismeri a releváns elmélet buktatóit és az érvényesülő nyelvjáték csapdáit, de főleg lehetőségeit. Ez egyébként azért szükséges, mert a problémák az élet legkülönfélébb területein állnak elő, amiért megoldásukhoz más-más tudás szükséges. Az élet problémáinak megoldását illetően Wittgenstein csak afelől nyugtat meg, hogy megoldhatók, a megoldást nem a hagyományos filozófiák alapján és módszerét követve kell keresni (amiről talán az ő *Traktátusa* is meggyőz). Az élet megértéséhez és a boldogság eléréséhez szerinte a filozófia fölötti misztikum megfelelő használata is sok segítséget nyújthat.

Wittgenstein nem tesz különbséget a filozófiák között olyan szempontból, hogy azok több vagy kevesebb álproblémát tartalmaznak vagy mennyire érzéketlenek a problémák iránt. A hagyományos ontológiákat tekinti a leginkább problémákkal terhelteknek, illetve bizonyos gnoszeológiáktól reméli elsősorban a megújulás kezdeményezését. Általában a metafizikai *formalista* üresség és a *szeptikus* félrevonulás változatait utasítja el.

És amikor Wittgenstein mint filozófus próbál közvetett módon tanácsot adni tulajdonképpen a *gondolkodó* embernek – annak tudatában, hogy az élet kis problémái ez után következnek –, akkor elmélyültebb és tudatosabb gondolkodásra akarja rávenni a saját, bonyolultságokat kerülő filozófiájának példájával és tanácsaival. A tanulságot ironikus hangú, de érthető példa formájában mondja ki: „Mi a célod a filozófiában? – Hogy megmutassam a légynek a kiutat a palackból.” (Wittgenstein, 1992, 154). De milyen irányba haladjon majd a légnél sokkal értelmesebb filozófus? Wittgenstein nem újabb, ontológiát is magában foglaló filozófiai rendszer konstruálását javasolja neki, hiszen ez utóbbit szerinte is az *össztudománynak* kell átvennie, ennek pedig logikai megalapozottságú *kritikai módszerként* működnie.

III. AZ ELTÉRŐ KONCEPCIÓK NYÍLT DIVERGENCIÁI ÉS RÉSZBENI KONVERGENCIÁI, VALAMINT KOMPLEMENTARITÁSUK HALLGATÓLAGOS LEHETŐSÉGE

A két nagyrészt kortárs, de szembetűnően ellentétes filozófia adott témák szempontjából végzett egybevetése – a hasonlító is meg nem is általánosságánál konkrétabban – megmutatta a szükséges modernizálás igényének *rokonságát*, a célokat megközelítő továbblépés nagyfokú *különbségeit* és a módszerek *kis mértékű azonosságát*, de hallgatólagosan a *komplementaritásban* rejlő lehetőségek későbbi kihasználhatóságát is. Mind a két gondolkodó szükségesnek tartotta a filozófia *modernizálását, pragmatizálását*, de minden vulgarizálás és popularizálás nélkül, sőt a *racionalizálás* szigorúbb, annak tudományos formáit is a nagyobb szerephez juttatás igényével és részbeni defetiszálásával együtt.

Minthogy mindkét filozófus (és a hozzájuk hasonló két tábora) a filozófia életközeli tételében kiemelten fontosnak tartotta – az említett általános karakterjegyek mellett – a témát illetően a *problémák* eredményes kezelését, ennek szélesebb körű társadalmi következményeivel is számolva, hiszen ennek kapcsán a filozófiai gondolkodásmód több jellemzőjét is nagyon előnyösen szerephez lehet juttatni (kritikai szemlélet, egyetemes látásmód, rekonkretizálás stb.). Abban már jelentős különbségek mutatkoztak közöttük, hogy ez a téma mekkora helyet kapjon a filozófia egészében, a problémakutatás mennyire lokalizálódjék magára a filozófiára (főleg álproblémái kiszűrésére) és mennyire segítse a filozófia más elméleti területek, így a Husserl szerinti „életvilág” (*Lebenswelt*) problémakezelését is. Wittgenstein a leszűkítve modernizáló álláspontot képviselte, Croce a bizonyos hagyományokat megtartva korszerűsítő változat mellett foglalt állást; de ugyanakkor mindketten a filozófia alighanem legfőbb és bonyolultsága miatt nagy körültekintést igénylő feladatának tartották, illetve távolabbi célját tekintve a leginkább előtérbe helyezték itt is a filozófia *humanizáló* szerepének érvényesítését. Ez Wittgensteint egy *etika* körvonalazása felé terelte; Croce filozófiájában is – más alapértékek társaságában – végső soron az *erkölcsi jó* kerül a csúcra. A korabeli analitikusok és neopozitivisták többsége sokkal elutasítóbb volt: a mitológiai eredetű *metafizika* teológiává formálódását úgy-ahogy elfogadta, de arra már alkalmatlannak tartotta, hogy azt tudományos filozófiává modernizálják. Carnap megállapítása szerint: „A metafizikai (látszat-)állítások [...] *nem a tényállások bemutatására* szolgálnak, hanem *az életérzés kifejezésére*”, sőt arra sem tökéletesen, hiszen „a művészet az életérzésnek adekvát, a metafizika pedig inadekvát eszköze” (Carnap, 1972, 89–90). Azonban Croce hagyományokhoz igazodó filozófiai koncepciója a maga négyes tagolódásával (Esz­tétika, Logika, Ökonómika, Etika) lehetővé tette, hogy ne csupán az *adott* (tényszerű) kapjon figyelmet, hanem *(a művészetben hangsúlyozottan) a lehetséges* is, mint olyan fiktív létező, amely életszerű lehetőséget fejez ki, az etikában pedig a normatív *elvárt* álljon a középpontban, amelynek valóságosan többnyire *eleget tesznek*, és a gyakorlatban valahogyan igazodnak hozzá. A determinációt illetően is dialektikusabb volt a hagyományos logika szerint gondolkodó Croce, hiszen ragaszkodott az *alap–következmény* viszony következetes feltárásához, amennyiben logikájában – a modern logika ezen szempontjától nagyon eltérően – a tiszta fogalommal épp azt fejezte ki, hogy annak *omnireprezentatív* jellege semmikor nem partikuláris, történelemfelfogásában pedig arra mutatott rá, hogy ilyen vonatkozású egyetemességét *hozzáigazítja* a változó világ tényeihez. A mitológiát és a vallást éppen

fiktív és partikuláris tényei, vagyis korlátozott igazságképe miatt határolta el, de soha nem választotta el teljesen a filozófiától.

A filozófia kritikai önvizsgálata mellett, funkcióinak javasolt módosításai során – szintén mindkettejükénél – a *gyakorlathoz* való közeledés programja merült fel, mégpedig annak tisztázása kapcsán, hogy a filozófia mint elmélet mennyiben szolgálhatná ezt a tevékenységformát olyan útmutatásokkal, amelyek nem feltétlenül a filozófia szinte felszámolásig menő beszűkítését, hanem – nyilván nem minden redukálás nélkül – bizonyos megjelenésformákra közvetlenül is támaszkodva a gyakorlat dinamizálását, korszerűsítését közvetlenül is inspirálnák. Croce támogatta ez utóbbi elvet, de nagyon óvott a filozófia mint elmélet pragmatizáló leszűkítésétől (az álfogalmak filozófiainak minősítésétől), míg Wittgensteint a filozófia mint elmélet szinte megszüntetéssel felérő redukciója nem aggasztotta, sőt a természettudományok felé nyitó módszere mutatkozott számára alkalmasnak a gyakorlat (benne a technika) fejlesztésére. A nyelvről szóló – kevésbé rendszeres – fejtegetéseiben jobban figyelt a kijelentések külső formájára és a nyelv bonyolult logikájára, de annak elméletét nem dolgozta ki, hogy a logikai szükségszerűségek képe hogyan rajzolódhat ki az optimálisan folytatott nyelvjátékban. A szabályszegések hibái és a paradigma argumentum jellemzői ennek csak a hiányáról szólnak. Filozófiájának esztétikai aspektusában azt mutatja meg Croce, hogy a látens lényeg expresszivitását, amely lényeg az egész valóságához tartozik, s ezt a nyelv értelmesen is meg tudja jeleníteni, legjobban a művészetben lehet megmutatni. És ha nem dilettáns produktumokról van szó, akkor a műélvezők is meg a művészet tudományok szakemberei, sőt mások is meg fogják érteni.

A filozófia *kritikájára* és reformjára Wittgenstein törekedett radikálisabban, ő hangsúlyozta jobban, hogy más területek számára is azzal adhat többet a filozófia, ha spekulatív magyarázatok helyett *eszközként* és *módszerként* funkcionál; Croce részletesebben bemutatta a *terápiás problémakezelést*, és kiemelte ennek – a filozófia segítségével és annak mintája szerint végzendő – kiterjesztését, de lényegében összekapcsolt folytatását is a társadalom egész területén, amihez nem elég egy emelt szintű fizikalista interpretáció. Míg Wittgenstein közvetetten, a modern logika formáin és a nyelv bizonytalanságain keresztül közelített a problémákhoz, és a természettudományokat tekintette etalonnak, addig Croce egy általa módosított, de lényegében hagyományos logika alapján rendszerezett filozófia és a hangsúlyozott történetiség segítségével, jobban a társadalomtudományokra támaszkodva tárgyalta a problémákat, majd emelte ki a létezés *elevenességét* (*vivacità*), ami konkrétabbá és aktuálisabbá teszi javaslatait. Ez főleg abban fejeződött ki, hogy ragaszkodott a filozófia *egyetemességének* megtartásához, a modernizálás elvi kulcsát pedig abban látta, hogy következetesen kell *konkretizálni*, az ember szükségleteihez igazodva *rekonkretizálni*, mert e kettő – az egyetemesség akceptálása és a rekonkretizálás – kellő összhangjának megteremtése révén a különféle partikularitásokkal is lehet értelmes (gyakorlati) tevékenységet kezdeni.

A problémakezelő *módszer* (tennivalók és eljárások) bemutatása, a diagnózis és a terápia egymásra építése mindegyikükénél annak tudatában kap hangsúlyt, hogy koncepciójuk *nem végérvényes*, hiszen a problémát létrehozó élet és tudomány történelmileg változik, a problémakutatás pedig mindig *konkrét*, és a *dialektikusan* gondolkodni képes elemző belátja, hogy *adott* szituációban kell a megoldást megtalálnia. Általános segítséget, a feltáráshoz és a megoldáshoz is, bizonyos típushibák ismerete nyújthat, amiről Croce ad részletesebb képet, de

nyelvfilozófiájában Wittgenstein is fölvet új szempontokat (kategória-hiba, a privát nyelv kérdése). Ezeket azonban a probléma egyedisége mindig módosítja.

A két filozófus elsősorban a problémák *egyediségére* hívja fel a figyelmet, mert az elemzők hajlamosak előlött elsiklani; hiszen a megrögzött sémák megnyugtató biztonságot sugallnak, elterelik a figyelmet a nyugtalanító észrevételekről. Lényegében ez történik, amikor a filozófiára a vallás vagy valamilyen miszticizmus elveit erőltetik, visszaélnek a totalitás fogalmával vagy a paradigma funkciójával, és ezekkel hamis bizonyosságot kínálnak. A feltárásban (a diagnózisban) azért fontos a pontos leírás, mert az jellemzi érthetőbben a leképezési formát, amiből a lényegi logikai formához is el lehet jutni (Wittgenstein), és ha a leírás megfelelő intuitív képként áll elő, akkor az a probléma megoldásának nyitján túl (történeti intuíció, individuális ítélet), a művészi intuíció segítségével még egy más megoldás lehetőségéből is megmutat valamit (Croce). Ezért fontos a létezők képének pontos, konstatív leírása (individuális ítélet, értelmes elemi kijelentés), az ismeretek összefüggésrendjének fokozott figyelembevétel, ami az új, helyesebb újraértelmezésre ad lehetőséget. Croce nem választja külön a leírást és értelmezést, mint a másik tábor gondolkodói. De hasonlóan látják, hogy együtt megy végbe a *korrekció* folyamatában magának a problémának a *megoldása*. Mindketten a feltárás és a megoldás elválaszthatatlanságát hirdetik, az *átvalósító ágenst* a dialektikusan gondolkodó emberben látják, de ehhez szükséges ismeretanyagának és szemléleti formálójának forrásául más-mást ajánlanak: Wittgenstein a természettudományokat és a modern logikát, Croce inkább a társadalomtudományokat és a hermeneutikát, minimális logikai alappal, amely minden újítása mellett is a hagyományos logika horizontján belül marad. A merész analitikus szinte még a módszert is felszámolja (eldobja a létrát, amin felkapaszkodott), hiszen az újabb problémához újabbat készít; a hagyományörző nem mond le a lét filozófiai magyarázatáról, de érték-meghatározó szempontokat ad neki, és folytonosan újítja tartalmát, de támaszkodik a releváns hagyományra.

A nyelvfilozófiai felismeréseit átfogó elméletté nem szintetizáló Wittgenstein Crocéhoz képest kevésbé hangsúlyozta a konkretizálás (érzéki-logikai konkrét) követelményét, inkább a szabálykövetés felülvizsgálására fordított nagyobb gondot, a fogalmak *regulatív* szerepe foglalkoztatta, ami azzal állt szorosabb összhangban, hogy az üres fogalmakat és az álproblémákat kiszűrje, racionális purifikálással tulajdonképpen a megszüntetésig redukálja a hagyományos filozófiát, és ez a megtisztítás a még megmaradottakat bele is csúsztatta a természettudományokba és részben a nyelvtudományba. Ezek, – és itt merül fel a *komplementaritás* lehetősége – a hasonló álláspontúak szerint, mintegy általában garantálják a konkrétságot, ami megalapozza a kijelentések értelmességét. Croce viszont szinte erőltette a konkretizálást, de azt a változatát, amelynek hiteles empirikus elemeit pontosított kategóriák fejezik ki lényegük felől, vagyis a *tiszta* fogalmak, amelyek így nemcsak *konstitutív* szerepet töltenek be, hanem – mert univerzálisak és ultrareprezentatívak – *regulatív* funkciót is ellátnak, irányadó fogalmak. Ezek közé tartoznak az *alapértékeket* kifejező kategóriák (szép, igaz, hasznos, jó), vagy a *tevékenykedés* értelmét hangsúlyozók (különbség, szabadság, elevenség), amelyek életszerűségét aligha lehet elvitatni. A tiszta fogalmak prevenciót és perspektívát, az alapértékek humánus tartalmat adnak az új megoldásokat kereső és ily módon megújuló filozófiának. Croce és Wittgenstein filozófiájának koncepcionális különbsége vagy inkább *ellentéte* az, hogy az előbbi ragaszkodik a filozófia egyetemességéhez, ezzel kapcsolja össze a konkrétságot is, azonban a partikularitást és azzal összetartozó

empirikusságot nem a filozófia, hanem a tudományok és a mindennapi gondolkodás jellemzőjének tartja; míg Wittgenstein hangsúlyozottan több általánossági szintet tart számon abban a logikában, amely a filozófiára jellemző elvi szinten képes igaz módon bemutatni a differenciált világot.

Egészen általános, a filozófia *megújítására* és *jövőjére* irányuló legfontosabb javaslataik lényegében *ellentétesek*. A filozófia bizonyos defetiszizálással korrigált racionalizálását Croce a hagyományos logika horizontján maradván, inkább bizonyos szelektálással, újítással és átrendezéssel, az empiria és a logicitás egyensúlyát megtartva, kevésbé dezantropomorfizálná a filozófiát; nem redukálná csupán módszertanra, minimális ontológiájában szigorúan ragaszkodna a csakis adott és lehetséges megismerésére és értékelésére, az élet elevenségét gyarapító elméleti és gyakorlati szerepének folytonos korszerűsítésére. Wittgenstein a filozófia racionalizálását határozottabb defetiszizálással kötné össze, következetesebb empirizmussal és szélesebb horizontú logikával fogalmazna meg filozófiai tételeket, lényegében módszertaniakat, az ontológiát az általános tudományok tételeivel váltaná ki, amelyek következetesebben dezantropomorfizálnak, a személyiség problematikáját pedig más elméleti területekre bízná. Vagyis a filozófia szélesebb körű horizontját megtartani akaró Croce jobban reantropomorfizálná a filozófiai tudást, ezért *vitalizálni* és *humanizálni* igyekszik az igazat kereső filozófiát, és azzal tudja az ember segítő társává tenni, hogy *domesztikálja*: vele nemcsak kifejezi, hanem *jobbítja* is az ember életérzését, mert a filozófiát az életvezetés értelmes *útmutatójává* is teszi. Wittgenstein elsősorban *szcientizálni* tudja a filozófiát, a „kétszer kettő józanság”-ból táplálkozó, megbízható eszközként ajánlja az embereknek, mintegy *instrumentalizálja* a tudomány számára, kritikája kiközteti az egyént megszokott gondolkodásmódjából és életvilágából, sajátos filozófiájának nem titkolt *filantrópiájában* nem kis szerepe van az erre irányuló *dekonfortizálásnak*.

De mind a két gondolkodó távol szeretné tartani a filozofikus gondolkodást mind a szűk körű partikularizmustól, mind a fennhéjázó, üres univerzalizmustól, mind pedig a csak lappangó vagy nagyon is hivalkodó miszticizmustól. Óvni akarják a normális életet élni akaró embert a rossz hagyományok által befolyásolt, zavaros szemlélődéstől, valamint a megtévesztő és fölösleges sémákba kényszerített gondolkodástól. Kritikus és önálló, problémaérzékeny gondolkodásra bátorítják, amely fölülvizsgálja az *elgondolt* gondolatot, hogy az ne vigye félre az ő korszerűbb és adekvátabb *elgondoló* gondolatát.

Irodalom

- Arisztotelész (1961). Analitika protera (I, 1, 24a13-15). In Sz. Sándor (Ed. & Intro.), & R. Ödön & Sz. Sándor (Trans.), *Organon*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Arisztotelész (2002). Metafizika (V, 15, 1021a, XII, 4, 1078b). In H.-N. József (Trans.), *Metafizika*. Szeged: Lectum Kiadó.
- Bonetti, P. (1984). *Introduzione a Croce*. Bari: Editori Laterza.
- Carnap, R. (1972). A régi és az új logika. In A. Ferenc (Ed. & Intro.), *A Bécsi Kör filozófiája*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Carnap, R. (1998). Az elméleti fogalmak metodológiai jellege. In L. János (Ed. & Intro.), *Tudományfilozófia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Croce, B. (1920). *Logica come scienza del concetto puro* (4th ed.). Bari: Laterza.
- Croce, B. (1926). Il risveglio filosofico e la cultura italiana. In *Cultura e vita morale* (2nd ed.). Bari: Laterza.

- Croce, B. (1937). *La poesia* (2nd ed.). Bari: Laterza.
- Croce, B. (1941). *Il carattere della filosofia moderna*. Bari: Laterza.
- Croce, B. (1955). Il manifesto degli intellettuali italiani antifascisti. In *Filosofia – Poesia – Storia* (3rd ed.). Milano-Napoli: Ricciardi.
- Croce, B. (1960a). Una relazione sul compito della logica. In *Pagine sparse* (2nd ed., Vol. I). Bari: Laterza.
- Croce, B. (1960b). „Purus philosophus, purus asinus”. In *Pagine sparse* (2nd ed., Vol. III). Bari: Laterza.
- Croce, B. (1963). *Filosofia della pratica. Economica ed etica* (8th ed.). Bari: Laterza.
- Croce, B. (1965). *Eстетica come scienza dell'espressione e linguistica generale* (11th ed.). Bari: Laterza.
- Croce, B. (1987a). Filozófiai munkásságról (K. Csala, Trans.). In M. Kaposi (Ed. & Intro.), K. Csala, M. Kaposi, & E. Rozsnyai (Trans.), *A szellem filozófiája. Válogatott írások*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Croce, B. (1987b). A teologizáló filozófiáról és csökevényeiről (K. Csala, Trans.). In M. Kaposi (Ed. & Intro.), K. Csala, M. Kaposi, & E. Rozsnyai (Trans.), *A szellem filozófiája. Válogatott írások*.
- Croce, B. (1987c). A hegeli gondolat bírálata és folytatása (K. Csala, Trans.). In M. Kaposi (Ed. & Intro.), K. Csala, M. Kaposi, & E. Rozsnyai (Trans.), *A szellem filozófiája. Válogatott írások*.
- Croce, B. (1987d). Logika, [részletek] (E. Rozsnyai, Trans.). In M. Kaposi (Ed. & Intro.), K. Csala, M. Kaposi, & E. Rozsnyai (Trans.), *A szellem filozófiája. Válogatott írások*.
- Croce, B. (1987e). A gyakorlat filozófiája, [részletek] (E. Rozsnyai, Trans.). In M. Kaposi (Ed. & Intro.), K. Csala, M. Kaposi, & E. Rozsnyai (Trans.), *A szellem filozófiája. Válogatott írások*.
- Croce, B. (1987f). Filozófia és módszertan (E. Rozsnyai, Trans.). In M. Kaposi (Ed. & Intro.), K. Csala, M. Kaposi, & E. Rozsnyai (Trans.), *A szellem filozófiája. Válogatott írások*.
- Croce, B. (1987g). A filozófia mint gondolat és mint cselekedet. Végső következtetések (E. Rozsnyai, Trans.). In M. Kaposi (Ed. & Intro.), K. Csala, M. Kaposi, & E. Rozsnyai (Trans.), *A szellem filozófiája. Válogatott írások*.
- Foucault, M. (2000). *A szavak és a dolgok* (R. T. Gábor, Trans.). Budapest: Osiris.
- Gembillo, G. (1984). *Filosofia e scienze nel pensiero di Croce. Genesi di una distinzione*. Messina: Giannini Editore.
- Heidegger, M. (1994). Mit jelent gondolkodni? In B. Bacsó (Ed. & Intro.), *Szöveg és interpretáció*. Budapest: Cserépfalvi.
- Kierkegaard, S. A. (1957). *Abschließende unwissenschaftliche Nachschrift zu den Philosophischen Brocken* (M. Junghaus, Trans.). Düsseldorf-Köln: E. Diederichs V., Bd. I.
- Márkus, Gy. (1963). Kritikai megjegyzések Ludwig Wittgenstein Értekezéséhez. In *Logikai-filozófiai értekezés*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Natorp, P. (1921). *Platos Ideenlehre. Einführung in den Idealismus* (2nd ed.). Leipzig: Meiner.
- Neurath, O. (1972). A fizikalizmus szociológiája. In *A Bécsi Kör Filozófiája*.
- Nyíri, K. (1983). *Ludwig Wittgenstein*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Olivier, P. (2022). Système et dialectique chez Croce. In *Rivista di Studi Crociani. Nuova serie, gennaio-dicembre*.
- Parente, A. (1971). Il «primato del fare» e il prammatismo. Attività in genere e attività pratica. In *Rivista di Studi Crociani, anno VIII, fasc. 2, aprile-giugno*.
- Prantl, C. (1955). *Geschichte der Logik im Abendlande* (2nd ed.). Berlin: Akademie-Verlag.
- Schneider, W. (1967). *Wittgenstein. Die Negation der Philosophie*. Pfullingen: Neske.

- Verdicchio, M. (2000). *Naming Things. Aesthetics, Philosophy and History in Benedetto Croce*. Napoli: La Città del Sole.
- Windelband, W. (1911). *Preludiumok* (S. Szemere, Trans.). Budapest: Frank Kiadó.
- Wittgenstein, L. (1929). Some remarks on logical form. In *Proceedings of Aristotelian Society, Suppl., vol. IX*.
- Wittgenstein, L. (1963). *Logikai-filozófiai értekezés* (Gy. Márkus, Trans.). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Wittgenstein, L. (1992). *Filozófiai vizsgálódások* (K. Neumer, Trans.). Budapest: Atlantisz.